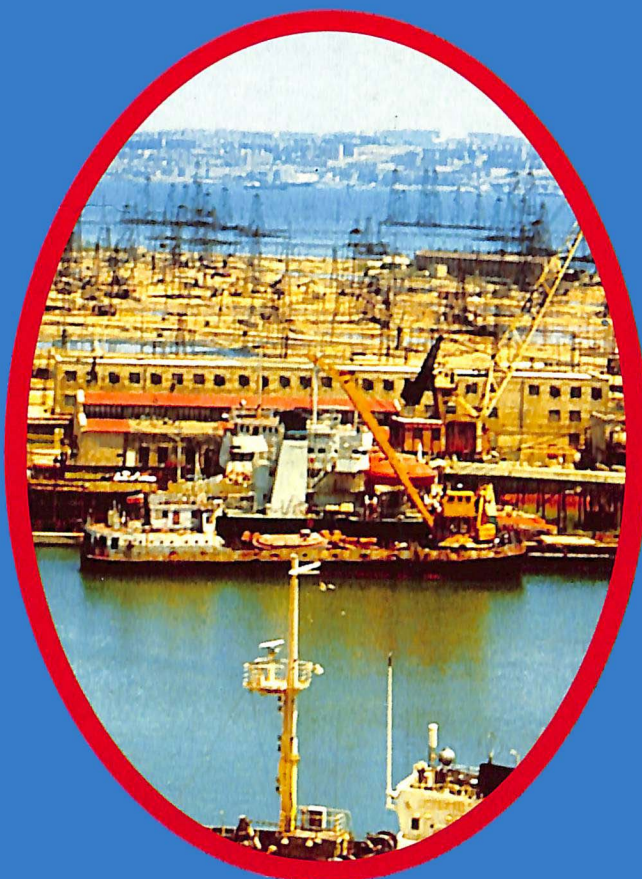

TÜRKLÄR HAQQINDA NÄ DEYİRLÄR

Mutlu ALTAY

engin

TÜRKLÄR HAQQINDA NÄ DEYİRLÄR

Tärtib Edän
Mutlu Altay

Tercümä
Prof. Dr. Mehman Musaoğlu

I. Baskı : 1984 (Türk Kùltürünü Arařtırma Enstitüsü yayını)
II. Baskı : 1995 (Engin Yayınevi)

Her hakkı saklıdır. Kopya edilemez.
All rights reserved. Cannot be copied.

ISBN 975-7287-55-5

Engin Yayınevi : Selânik Cad. 28/6 Kızılay – ANKARA
Tel : (312) 419 49 20 – 419 49 21 Fax: (312) 419 49 22
Basım Tarihi : Aralık 1995
Basımevi : Rekmay Ltd.

İçindäkilär

	Sayfa
Önsöz	VI-XI
Çinli Vezirin Türkler hakkındaki fikri	1-4
Kaşkarlı Mahmud'un Türkler hakkındaki fikri	4-5
Hz. Muhammed'in Türkler hakkındaki fikri	5
Humayd'in Türkler hakkındaki fikri	6
Yezid'in Türkler hakkındaki fikri	7
Şumâma b. Aşras'ın Türkler hakkındaki fikri	7
El Cahiz'in Türkler hakkındaki fikri	7-10
Kutayb b. Müslim'in Türkler hakkındaki fikri	10
Tasse'in Türkler hakkındaki fikri	10-11
Comenius'un Türkler hakkındaki fikri	11
Campanella'nın Türkler hakkındaki fikri	11-12
Montecucol'un Türkler hakkındaki fikri	12-13
Uspenskiy F. İvanoviç'in Türkler hakkındaki fikri	13-14
August Müller'in Türkler hakkındaki fikri	14
Galland'ın Türkler hakkındaki fikri	14-15
Prens Eugène'in Türkler hakkındaki fikri	15-16
XII. Charles'ın Türkler hakkındaki fikri	16
Comte de Monneval'in Türkler hakkındaki fikri	16-17
Leydi Montaignü'nün Türkler hakkındaki fikri	18
William Pittin Türkler hakkındaki fikri	19
Hammer'in Türkler hakkındaki fikri	19-20
Napoléon Bonaparte'ın Türkler hakkındaki fikri	20
Lord Byron'ın Türkler hakkındaki fikri	21
Madame de Recamier'in Türkler hakkındaki fikri	21-22
Théophile Gautier'in Türkler hakkındaki fikri	22-23
Alfons de Lamartine'in Türkler hakkındaki fikri	24
Urguhart'ın Türkler hakkındaki fikri	24-25

General Çarnayev'in Türkler hakkındaki fikri	25-26
Lord Beaconsfield'in Türkler hakkındaki fikri	26-27
Pierre Loti'nin Türkler hakkındaki fikri	27
Moltke Sur Lorient'in Türkler hakkındaki fikri	28
Wanda'nın Türkler hakkındaki fikri	28-29
Karl Barth'in Türkler hakkındaki fikri	30-32
Voltaire'in Türkler hakkındaki fikri	32
Valmy'nin Türkler hakkındaki fikri	32-33
Dozy'nin Türkler hakkındaki fikri	33
Pepescu Ciocanel'in Türkler hakkındaki fikri	33
A. de la Jonquieres'in Türkler hakkındaki fikri	34
Ch. De Cherzer'in Türkler hakkındaki fikri	34
Vambert'in Türkler hakkındaki fikri	34-35
G. Valber'in Türkler hakkındaki fikri	35
B. Dela Broquiere'in Türkler hakkındaki fikri	35-36
Cesar Vimerca'nın Türkler hakkındaki fikri	36
William Martin'in Türkler hakkındaki fikri	36-37
Garanville Murray'in Türkler hakkındaki fikri	37-38
Cesar Cantu'in Türkler hakkındaki fikri	38
Jules Lermine'in Türkler hakkındaki fikri	38-39
Gabriel Charmes'in Türkler hakkındaki fikri	39
A. Renouard'in Türkler hakkındaki fikri	39
F. Alix'in Türkler hakkındaki fikri	39
Th. Gautier'in Türkler hakkındaki fikri	40
Destrilhes'in Türkler hakkındaki fikri	40
Demetrius Georgiades'in Türkler hakkındaki fikri	40-41
L. de. Contenson'in Türkler hakkındaki fikri	41
J. Michelet'in Türkler hakkındaki fikri	41
Elisée Reclus'in Türkler hakkındaki fikri	42
Charmes'in Türkler hakkındaki fikri	42

Sir Charles Eliot'ın Türkler hakkındaki fikri	42-43
Giovio Commentarius'in Türkler hakkındaki fikri	44
Torkom İstepanyan'ın Türkler hakkındaki fikri	44
Busbucq'in Türkler hakkındaki fikri	45
Leon Cahun'ın Türkler hakkındaki fikri	45
Alalcondyle türktör tuuraluu emne degen	45-46
Wissen Und Wehr'in Türkler hakkındaki fikri	46
Noel Roger'in Türkler hakkındaki fikri	46
Polska Gazetası'nın Türkler hakkındaki fikri	46-47
Orgeneral Vehtflect'in Türkler hakkındaki fikri	47
Ross'un Türkler hakkındaki fikri	47-48
Amerikalı bir subay'ın Türkler hakkındaki fikri	48-49
Niapolis Tribun Gazetesi'nin Türkler hakkındaki fikri	49
Chicago Tribune Gazetesi'nin Türkler hakkındaki fikri	49
ABD Radyosu'nun Türkler hakkındaki fikri	50
Batı Almanya Basını'nın Türkler hakkındaki fikri	50
İspanya Basını'nın Türkler hakkındaki fikri	50-51
Finlandiya Basını'nın Türkler hakkındaki fikri	51
İsveç Basını'nın Türkler hakkındaki fikri	51
Thomas A. Valdis'in Türkler hakkındaki fikri	52
Sollange Silberman'ın Türkler hakkındaki fikri	52-53
Dietrich Ratzke'in Türkler hakkındaki fikri	53
Wolfgang Hopker'in Türkler hakkındaki fikri	53
Hemy Kissenger'in Türkler hakkındaki fikri	53
Bibliyografya	55

ÖN SÖZ

Hər bir millət haqqında onun siyasi, əsgəri və ya iqtisadi əlaqədə olduğu digər ölkələrdə yaşayanların ümumi bir fikri vardır. Belə bir fikrin meydana çıxmasını haqqında danışılan millətin tarixi fəaliyyəti və onun fəaliyyətlərinin digərlərinə təsiri müəyyənləşdirir. Köklü bir keçmişə malik olan Türk milləti bu baxımdan haqqında ən çox bəhs edilənlərdəndir. Uzun tarixi keçmiş müddətində müxtəlif dövlətlər quran və müxtəlif yerlərdə saysız xarici dövlətlərlə qarşılaşan türklərdən çox bəhs edilməsi və irəli sürülən fikirlərdən bəzilərinin müsbət, bəzilərinin isə mənfi olması təbiiidir. Bununla belə XI əsrdən etibarən İslam mədəniyyəti, aləmində qabaqcılığı ələ alan və xüsusilə də XV əsrdən başlayaraq Qərb dünyasının qarşısında tək bir güc olaraq görünən türklər haqqında ətrafında yaşayanların fikirləri, aşağıda göstəracəyimiz səbəblərə görə, qarışıq bir xəyalın məhsulları kimi nəslədən nəsələ verilmişdir.

Bu gün iki əhəmiyyətli vəzifə vardır ; Bunlardan birincisi, xaricilərin türklər haqqında heç bir götür- qoy etmədən əvvəlki nəsillərdən aldığı və özlərinin inkişaf etdirdikləri fikirlərə əsaslanan "hökm" ün nə dərvəcədə doğru olduğunun göstərilməsidir. İkincisi isə, yenə bu ümumi fikrin çərçivəsindən kənara çıxmayanların məhsulu olan, "elmi əsər" kimi təqdim edilən yazılarda verilən mə'lumatların hansı mənbələrə əsaslandığının müəyyənləşdirilməsidir. Bu ikincisi alimlərin işidir. Ancaq birincisi düzgün olanı yerinə yetirməyə əsələnir. Məhz bu kitabda da, birinci vəzifəni yerinə yetirənlərdən də faydalananak, bu və ya digər şəkildə içində öz soydaşlarının da tapa biləcəkləri müxtəlif gəlam sahiblərinin fikirləri toplanmışdır.

Mə'lum olduğu kimi, Türklər Balkan yarımadasını zəbt edip Dunay hövzəsinə girdikləri zaman, türk cəbhəsindən gələn xəbərləri bildirən tək

sähifädän ibarät olan gäzetlär ilk däfä äldä-älä dolaşmağa başlamışdı. Müxtälif säbäblärlä dä olsa, türkün gäldiyi və türklärlä necä bir münasibät gurulacağı Avropanı maşğul edän än ähämiyyətli mövzulardan biri halına gəlmişdi. Räsmi mä'lumatlardan başqa, yuxarıda bähş edilän məsälälərə cavab axtaran bir çox kitablar yazıldı. Bununla belä, bunların hamısının ortağ xususıyyəti "Türk qorxusu" fikrinin yayılması səbəbiylə ya türklər haqqındakı əsassız rıvayətlərə dayanmasında, ya da bu cür rıvayətləri uydurmuş olmasındadır. Ona görə ki, Osmanlı İmperatorluğunun sürətlə inkişaf etməsi, türklərin İstanbulu fəthi və 70 il sonra Viyananı mühasirəyə alması, Almaniyanın içirilərinə qədər yürüşlər etməsi Avropada böyük bir dəhşət yaratmışdı.

Ancaq yaranmış bu dəhşət hansı avropalını narahat edir? Mə'lum olduğu kimi, Osmanlılar Balkan yarımadasında və Avropada irəlilədikləri zaman, burada son dərəcə uyğun bir şərait görmüşlər, az orijinal sistemlərini buralarda rəhəklə qəbul etdirmişlər. Çünki o zaman Balkan yarımadası və Orta Avropa feodalizmin təsiri altında idi və təhkimçi kimi qəbul edilən geniş kütlələr, feodal dərəcəyə mülkə sahibliyində yaşamaqdaydılar. Osmanlıların rəzi salma siyasəti, yəni o bölgələrdə yaşayanları öz xarakterlərinə uyğun bir vəziyyətə gətirmə metodları, əsgəri hərəkətləri icra etmələri qədər, uğurludur. Bunlar bilirsən, Bizansın İstanbulda türk çalmasını görməyi daha uyğun saymasının səbəbləri, ölkəsindəki əhəlinin öz ordularıyla birlikdə vuruşmaq istəməməsindən yanib- yaxılan Bosna kralının fəryadları daha yaxşı başa düşülür. O zamankı şikayət əhəlidən deyil, feodal dərəcəyədən, cəngəvərlərdən gəlməkdədir. Osmanlı fəth etdikləri torpaqları öz idarəsi altına alarkən, cəngəvəri gəldirməklə, silahlı atlı gətirdi.

Əhəli üçün, məcburi görülmə iş aradan gəldinləp, onun yerinə padışah qanununda müəyyənləşdirilən vergi alınardı.

Bütün bunlarla bərabər, türklər əleyhinə yaradılan abü- havanın təbliğat mənbələrinə də yaxşı bilmək lazımdır. Çünki, ayrı bir dinin mənsubunu, başqa bir mədəniyyətə məxsus olanların gözündə qorxu yaratması çətin deyildir. İrəliləyən Türklərə qarşı Papalıq divanı, Protestant Alman prensləri və Habsburg xanədanı təşvişə düşmüşdülər. Bir zamanlar Duna hövzəsində yaşayan xəlk "Müdhiş Türk" haqqında vaizlər dinləyib, qorxudan dini nağmələr oxuyurdular. Bununla belə, Venedik, Şərq ticarətinə böyük əhəmiyyət verdiklərindən, daha ayıq bir şəkildə, Osmanlı paytaxtına ən qabiliyyətli adamlarını səfir kimi göndərmək surətiylə siyasi əlaqələrini davam etdirirdilər. Digər tərəfdən, türkləri yaxından görmək fərsətini tapanlar, öz mədəniyyət dairələrinin türklər haqqındakı ümumi gənətlərinə sahib olmaqla birlikdə, obyektiv müşahidələrini söyləməkdən də çəkinmirdilər.

Məsələn, 1554- 1564- cü illərdə İstanbulda olmuş Dusbecq

mäkdublarında Osmanlı äsgäri sistemini heyranlıqla tä'riflämişlärdir. Eyni tarixlärda Türkiyädä olan başqa bir xarici vätändäş Derhschvamın da, oxşar şäkildä, gördüklärini obyektiv olaraq söylämişdir.

Avropanın Türkiyä vâ Türklärä qarşı göstärdiyi münasibät baxmından. XVI äsri keçiş märhäləsi kimi qäbul etmäk lazımdır. Orta äsrlär boyunca. Xristianlıq vâ İslamiyyät birbirlärini böyük ölçüdä tähdit etmädän, iki ayrı dünya kimi yaşamışdı. O zaman çäkişmä daha çok fälsäfi sahädä idi. Türk tählikäsini kitablardan öyränän bir Avropalı üçün Şärq, bilinmäyän bir aläm idi. Avropa ilä Türkiyä arasında siyasi äläqälärin ardından ticari äläqälär başla-yınca Şärqä soyahät asanlaşdı vâ onun tanınması mümkün oldu.

Ancaq XVI äsrin ikinci yarısından e'tibarän, Avropa Türkiyäne bir barbar-lar bölgəsi deyil, imperatorluq olaraq görmäyә başladı.

Yuxarıda verdiyimiz bir iki kiçik nümunä dâ göstärir ki, millätlärin birbir-lari haqqında görüşləri çok zaman ön hökmlü mänbälärä görä üsti-qamätländirilmäkdä vâ bu sәbäblä häqiqätləri äks etdirmämäkdädir. Bunun fikir sәhasında qalması, tәlkä, xoş göröläbilär. Ancaq işin tählükäli tarafı bu cür işlärin dümännçiliyi qızıışdırmasıdır. Kitap da mähz bu mäsqsädlä häqiqätləri härtäräflı olaraq meydana çıkartmaq üçün yazılmışdır.

Prof.Dr. Yaşar Yücel

ÖNSÖZ

Her millet hakkında siyâsî, askerî veya ekonomik ilişkide bulunduğu diğer ülkelerde yaşayanların genel yargı biçimine dönüştürdükleri düşünceleri vardır. Bu yargının boyutlarını, iyi ya da kötü oluşunu, üzerinde konuşulan milletin tarihi içindeki faaliyetlerinin genişliği, bu faaliyetlerin diğerleri üzerindeki etkisinin ölçüsü belirler. Köklü bir geçmişe sahip bulunan Türk milleti, bu açıdan hakkında en çok söz edilenlerdendir. Uzun tarihi içinde çeşitli devletler kuran ve çeşitli mekânlarda sayısız yabancı devletlerle karşılaşan Türkler için çok söz edilmesi ve bunların kiminin olumlu, kiminin de olumsuz olması tabii karşılanır. Ancak, XI. yüzyıldan itibaren İslâm kültür çevresinde önderliği ele alan ve özellikle XV. yüzyıldan itibaren Batı dünyasının karşısında tek güç olarak görülen Türkler hakkında, bu çevrede yaşayanların zihinlerinde oluşmaya başlayan düşünceler, aşağıda sıralayacağımız nedenlerden dolayı, karmaşık bir ruh halinin ürünleri olarak kuşaktan kuşağa aktarılmışlardır.

Bugün iki önemli görev vardır: Bunlardan ilki, yabancıların Türkler hakkında hiç incelemeden önceki kuşaklardan devraldıkları ve kendilerinin geliştirdikleri düşüncelere dayalı “imaj”ın ne ölçüde doğru olduğunun ikincisi ise, yine bu genel yargının şartlandırılmasının dışına çıkamayan kafaların ürünü olan, “bilim eseri” diye sunulan çalışmalarda verilen bilgilerin hangi kaynaklara dayandığının belirlenmesidir. Fakat birincisi doğru olanı yapmaya dayanır. İkincisi, bilim adamlarının görevidir. İşte bu kitapta, birinci görevi üstlenenlerden de yararlanarak, şu ya da bu şekilde “Türk imajı”na sahip olanlara, içinde kendi soydaşlarını da bulabilecekleri çeşitli kalem sahiplerinin görüşleri derlenmiştir.

İstenilen, sadece ön yargıdan arınarak duyduklarının tersinin de söylendiğini düşünebilmeleridir.

Bilindiği gibi, Türkler Balkanları zaptedip Tuna havzasına girdikleri sırada, Türk cephesinden gelen haberleri bildiren tek yapraktan ibaret gazeteler, ilk kez elden ele dolaştırılmaya başlamıştı. Değişik sebeplerle de olsa, Türk'ün

nasıl bir varlık olduğu, kökünün nereden geldiği ve Türk ile nasıl bir münasebet kurabileceği, Avrupayı uğraştıran en önemli konulardan biri haline geldi. Resmî raporların dışında, yukarıda sözünü ettiğimiz sorulara cevap arayan bir takım kitaplar yazıldı. Ancak, bunların hepsinin ortak özelliği yerleşmiş olan Türk korkusu nedeniyle, ya Türkler hakkında asılsız söylentilere dayanmış ya da bu söylentileri uydurmuş olmalarıdır. Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu'nun hızla gelişmesini, Türkler'in İstanbul'u fethini ve 70 yıl kadar sonra Viyana'yı kuşattıklarını, Almanya içlerine kadar akınlar yaptıklarını Avrupanın görmesi, büyük bir dehşet uyandırmıştır.

Fakat uyanan dehşet, hangi Avrupanın gözündedir? Yine bilindiği gibi Osmanlılar, Balkanlarda ilerlerken son derece uygun bir ortam bulmuşlar, kendi orjinal sistemlerini buralarda rahatlıkla kabul ettirmişlerdir. Çünkü, o sırada Balkanlar ve Orta Avrupa, feodalizmin etkisi altındadır ve sert kabul edilen geniş kitleler, senyörlerin mutlak tasarrufunda yaşamaktadır. Osmanlıların memnun etme politikası, yani o bölgelerde yaşayanları kendilerine yakın hale getirme metotları, askerî taktikleri uygulamaları kadar başarılıdır. Bunlar bilinirse, Bizanslının, İstanbul'da Türk kavuğunu görmeyi daha uygun bulmasının nedenleri, ülkesindeki ahâlinin kendi ordularıyla birlikte savaşmak istemesinden yakının Bosna kralının feryatları daha iyi anlaşılabilir. O sıradaki yakınma ahaliden değil; senyörlerden, şövalyelerden gelmektedir. Çünkü, Osmanlı, fethettiği toprakları doğrudan yönetimi altına alırken, senyörü kaldırmakta, yerine tumarlı sipahiye getirmektedir.

Ahâli için, angarya kalkmakta onun yerini padişah kanununda belirlenen vergi almaktadır.

Bu böyle olmakla birlikte, Türkler aleyhine yaratılan havanın propoganda kaynaklarını da iyi bilmek gerekir. Zira, ayrı bir dilin mensubu, başka bir kültür çevresinin insanları olanların gözünde korku yaratmak da pek zor değildir.

İlerleyen Türklere karşı, Papalık divânı, Protestan Alman prensleri ve Habsburg hanedanı paniğe kapılmışlardır. Bir dönem, Tuna havzâsı halkı "Müthiş Türk" hakkında vaazlar dinleyip korkudan ilâhîler okuyordu. Fakat buna karşılık Venedik, Doğu ticâretinin önemi üzerinde durduğundan daha esnek bir tutum içinde, Osmanlı payitahtına en zeki yöneticilerini elçi olarak göndermek suretiyle siyâsal ilişkilerini yürütmek yolunu tutmuştu. Diğer yandan, Türkleri yakından görmek fırsatını bulanlar, kendi kültür çevrelerinin Türkler hakkındaki genel kanaatlerini taşımakla birlikte, objektif gözlemlerini söylemekten kendilerini alamıyorlardı.

Meselâ 1554-1564 yılları arasında İstanbul'da bulunmuş olan Busbecq, mektuplarında Osmanlı askerî sistemini hayranlıkla övmüştür. Aynı tarihlerde Türkiye'de bulunan başka bir yabancı Dernschwamm da benzer şekilde gör-

düklerini objektif olarak aktarmıştır.

Avrupa'nın Türkiye ve Türklere karşı takındığı tutum bakımından, XVI. yüzyılı geçiş dönemi kabul etmek gerekir. Ortaçağ boyunca, Hristiyanlık ve İslâmiyet, birbirlerini büyük ölçüde tehdit etmeden iki ayrı dünya halinde devam etmişti. O sırada çekişme, daha çok felsefî alandıydı. Türk tehlikesini kitaplardan öğrenen Avrupalı için Doğu, bilinmeyen bir ülke idi. Avrupa ile Türkiye arasında siyâsal ilişkilerin ardından ticârî ilişkiler başlayınca, Doğu'ya seyahat kolaylaştı ve tanınması mümkün oldu.

Ancak, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ki, Avrupa Türkiye'yi bir barbarlar bölgesi değil, bir imparatorluk olarak görmeye başladı.

Yukarıda verdiğimiz bir iki küçük örnek de gösteriyor ki, milletlerin birbirleri hakkında görüşleri çoğu zaman ön yargılı kaynaklarca yönlendirilmekte ve bu nedenle gerçekleri yansıtmamaktadır. Bunun fikir sahasında kalması belki hoş görülebilir. Ancak, işin tehlikeli yanı, bu gelişmelerin düşmanlığı körüklemesidir. İşte bu kitap, bu açıdan gerçekleri her yönüyle ortaya koymayı hedef almıştır.

Prof. Dr. Yaşar YÜCEL

TÜRKLƏR HAQQINDA DEYİLƏNLƏR

Eradan qabaq 1800 illərdə, Çiin şimalında “Tik” adlı bir xalqın yaşadığı Çin mənbələrinə görə təsdiq edilir. Buradakı “Tik” ilə “Türk” arasında bir ələgə yaratmaq istəyənlər olmuşsa da, bunun ciddi qəbul edilməsi imkansız kimi görünür.

İran əfsanələrində “Turan” ilə “Türk”ün eyni kökə bağlandığı göstərilir. Ancaq bunun nə dərəcədə düz olduğu təsbit edilmir. Bununla belə, “Tur” kökünün “Türk ilə ələqədar olması şübhəsizdir. Avestanın sanskrit dilindəki tərcüməsində “Tura” və “Turuşkah” olaraq göstərilən xalqın adının türklərə aid olduğu irəli sürülür.

Türk adı tələffüz etdiyimiz şəkildə və anladığımız mə'nada, ilk dəfə bizim erada, VI. əsrin ortalarında Çin mənbələri'ndə verilməkdədir. Bu mənbələrdə Türklərdən, Çincə ifadə edilməklə “Tu-ku-e” (Tukyu)lardan uzun uzadı bəhs edilir. Eyni əsrlərdə, Bizans mənbələrində də ilk dəfə olmaq üzrə “Türk” adı qeyd edilməyə başlanır.

“Türk” adının VI. əsrin ortalarına qədər tanınmamasının səbəbi, qəbilə və birlik halında yaşamalarından və bağlı olduqları liderin adıyla adlandırılmaqlarından irəli gəlirdi. Məsələn, Xunlar, Uygurlar, Xəzərlər, Avarlar, Gəznəvilər, Qaraxanlılar, Səlcuqlar, Kumanlar, Peçenqlər, Oğuzlar, Göytürklər və Kürttürkləri kimi.

“Türk” adı türklərin islamiyyətlə qarşılaşmasından sonra ümumiləşmiş və etnik bir mə'nə qazanmışdır. VIII, əsrin əvvəllərində, ərəblər Məvəna-ün-nəhre gəlincə türklərlə təmasa girmişlər və türkcə danışan bütün qəbilə və birliklərə, müxtəlif adlarla adlandırılmalarına baxmoyaraq, onlara “Türk” adını vermişdirlər. İslamiyyəti qəbul edən türklər özlərini bundan sonra “Türk” deyər adlandırmışlar və bu surətlə, “Türk” adı getdikcə geniş bir mə'nə, yəni Türk soyundan bütün qəbilələrin adını ifadə edən bir vəziyyətə gəlmişdir.

“Türk” adının mə'nasına gəlincə: Türklərlə cox qədimdən bəri təmasda olan Çinlilər “Türk” adını izah etmək təşəbbüsündə olmuşdular. Bu barədə “Suy-şu” adlı əsərdə belə deyilir: “Türklərin (Tu-kü-e) atəyində düşərgə qurduqları dağ bir dəbilgə şəklində olduğu üçün bu xalqın dilində “dəbilgə”ni “Tu-kü-e” deyər adlandırdılar. “Tük” sözünün ən qədim izah şəkli Çinlilər tərəfindən verilmiş və xalq etimologiyasına əsaslandırılmışdır. Bu izah bəlkə, bir Türk-Mongol sözü olan və “dəbilgə” mə'nasını verən “tutulqu” ilə ələqədardır.

İslam elm adamlarının bə'ziləri, “Türk” adını ərəb dilindəki “buraxmaq, tərk etmək” mə'nasını verən “Türk” ilə izah etmək istəyirlər. Ancaq bu izahların heç birinin elmi dəyəri yoxdur. “Türk” adının elmi izahı H. Vamberi

ilä başlanır. Vamberi “Die Primitive Cultur des Turkot Tarisehen Volkes” adlı əsərində; “Türk” sözünün “Töre, Törü. Töremək” ilə izah ediləcəyini iddia etmiş və bu köklərdən gələn “Türk” adının “Yaradılmış olmaq” mənasını verən bir sözlə bağlı olduğunu bildirmişdir. Bu izaha görə: “Türk-məxlûq”. yə’ni adam demək olurdu. Tanınmış türkoloqlardan J. Nemet bu görüşə qəti olaraq qarşı çıkmışdır. Nemet “Türk” sözünü izah etmək üçün əldə olan mövcud türkölji materiallara əsaslanmış və ortaya əsaslı dəlillər çıxarmışdır. F. K. Müllerin Şərqi Türküstanda, Turfanda meydana çıxardığı Uygurca mətnlər arasında “Türk” sözü təsbit edilmişdir.

Nemet bu mətnlərə əsaslanaraq “Türk” sözünün güvvət-qüdrət mənasına gəldiyini ifadə etmişdir.

“Türk” adı Türk mənbalərində ilk dəfə orxon yazılarında qeyd edilmişdir. Orxon yazılarını oxuyan Vilhelm Tomsen kitabələrin ən son tərcüməsində “Türk” sözünü “Güdrät və güvvät” mənasında almışdır. Türk adının əvvəllər bir şəxs (Uruğun başı), sonra bir ailə və nəhəyət bütün bir nəslin adı olduğu anlaşılr. Bu nəslin zəfər qazanıb, digər boyları hakimiyyəti altına alaraq Kağanın mənsub olduğu soya tabe etməsi dönmindən sonra “Türk sözünün mənası tamamlanır. Orxon yazılarında “Türk” deyincə ayrıca bir qəbilə deyil, bir qrup deyil, “Kağana itaət edən” bir zümrə və ya boylar birliyi nəzərdə tutulur. Əgər bu nəzərə alınrsa, onda “Türk” sözünün qüdrət və quvvəti ifadə etdiyi kimi, qanun və nizamı olan bir millət mənasına gəldiyini də söyləmək mümkündür.

Mutlu Altay

M.Ö. 1800 yıllarında Çin’in kuzeyinde “Tik” adlı bir kavimin yaşadığı Çin kaynaklarında zikrediliyor. Buradaki “Tik” ile Türk arasında bir münasebet kurmak isteyenler olmuşsa da, bunun ciddi temakki edilmesi imkânsız gibi görülüyor.

İran efsanelerinde “Turan” ile Türk aynı köke bağlanmak isteniyor. Bunun ne derece doğru olduğu tesbit edilemiyor. Ancak, “Tur” kökünün Türk ile ilgisi olması muhtemeldir. Avesta’nın Sanskritçe tercümesinde, “Tura” ve “Turuşkah” olarak gösterilen kavim adının Türklere ait olduğu zannediliyor.

Türk adı, telaffuz ettiğimiz şekilde ve anladığımız manada, ilk defa M.S. VI. yüzyıl ortalarında Çin kaynaklarında görülmektedir. Bu kaynaklarda, Türklere, Çince telaffuzla “Tu-kü-e” (Tukyu)’lerden uzun uzadıya bahsedilir. Aynı yüzyıllarda, Bizans kaynaklarında da ilk defa olmak üzere Türk adı zikredilmeye başlıyor.

Türk adının, VI. yüzyıl ortalarına kadar tanınmamasının nedeni, boy ve oymak halinde yaşamalarından ve bağlı bulundukları liderin ismiyle anılmalarından ileri geliyordu. Örneğin, Hunlar, Uygurlar, Hazarlar, Avarlar,

Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklar, Kumanlar, Peçenekler, Oğuzlar, Göktürkler ve Kürttürkleri gibi.

Türk adı, Türkler'in İslâmiyetle karşılaşmasından sonra genelleşmiş ve etnik bir mânâ kazanmıştır. VIII. yüzyıl başlarında, Araplar Maverâ-ün-nehr'e gelince Türklerle temas etmişler ve Türkçe konuşan bütün Türk boy ve oymaklarına, ayrı adlarına bakmaksızın Türk adını vermişlerdir. İslâmiyetikabul eden Türkler, kendilerini bundan sonra Türk diye isimlendirmişler ve bu suretle, Türk adı gittikçe geniş bir manâ, yani Türk ırkından gelen bütün kavimlerin adını ifade eder olmuştur.

Mutlu Altay

Xunlar öz sürülärinin ätlärini yeyärlär. Heyvanların südlärindän düzäldikläri içkiläri içär vä dârilärindän dä palpaltar tikärlär. Onların sürüläri isä otlar ilä suların arasında yaşayarlar. Bunun üçün mövsümlärä görä bir yerdän başga yerä häräkät edär vä gäzärlär. Bu tählükä olduđu zaman vä döyüşlärdä isä här käs atlanır oxları ilä yaylarını işlädärlär. Tählükä sovuşduqdan sonra, här bir käs rahatlanmış vä xoşbədtliyə çatmış väziyyätdä olur. Onlar üzärlärinä düşän väzifäläri asanlıqla vä doğrudan doğruya özläri yerinä yetirirlär. Bir çätinliklä qarşılaşdıqları yoxdur. Bälärlä ilä dövlät böyükläri dä, sürätli ve mütänasib bir anlaşıma içärisindädirlär. Çindäki kimi däyişmä yoxdur. Dövlätin quruluşu vä işlärin gedışı dä bütöv bir sistem halındadır.

Ataları vä böyük qardaş-bacıları öldüyü zaman, onlardan qalan dulları vä uşaqları dārhal yanlarına alırlar. Çünki onlar öz soylarından bir kimsənin itirilməsinə razı olmazlar. Ailə sütünlüyünə vä bu bütünlüyün dağılmamasına gətiyyätlä diqqät edärlär. İndi Çinä gäläk: Çindä indi heç kəs ölän ata vä ya qardaşın arvad vä uşaqlarını yanlarına almazlar. Qohumlar bir-birlärinä qarşı ädätän bir yad kimi häräkät edärlär. Hätta öz qohumlarını belä öldürürlär. Üstälik başqa ailälärä girip, soy adlarını da däyişdirirlär. Çindä idarä edänlärlä idarä olunanlar qarşılıqlı olaraq kinlä dolmuşlar vä düşmən olmuşdurlar. Üstälik insanların gücläri dä Çindä xalqın, zorla saray vä ev tikdirilməsiylä tükädilmäkdädir.¹

*Xitaylı Vəzir*²

1. Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Çağ Matbası, Ankara 1979, s. 164-165.

Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Kürsüsü Profesörlerinden olan B. Ögel, uzun yıllar Çin kaynaklarından yararlanarak Hun ve Uygur Türkleriyle ilgili araştırma yapmıştır. Bilindiği üzere Hunlar ile Göktürkler ve hatta Oğuzlar'da, sosyolojide (levirat) adı verilen bir aile düzeni vardı. Babaları ölen oğullar, anneleri ile küçük kardeşleri ailelerine katıp bakmak ve beslemek zorunda idiler. Böylece ölen akrabanın eşi ve çocukları ortada kalmazdı. Çinliler, Türkler'deki bu geleneği çok garipsemişlerdir.

2. M.Ö. 174'de yani Mete'nin oğlu çağında, Hunlara gelen Çin elçisi bu konuda da Hun vezirine bir soru sormuştu. Hun veziri ise, Hunlara sığınmış ve Hunlara hizmet eden bir Çinli idi.

Hunlar, kendi sürülerinin etlerini yerler. Hayvanlarının sütlerinden yaptıkları içkileri içerler ve derilerinden de elbise yaparlar. Onların sürüleri ise, otlar ile suların arasında yaşarlar. Bunun için mevsimlere göre yer yer hareket eder ve gezerler. Bir tehlike ânında veya savaş gerektiğinde ise herkes atlanır, okları ile yaylarını kullanırlar. Tehlike geçip barış gelince de, artık herkes rahatlamış ve mutluluğa ermiş olur. Onlar, kendilerine düşen vazifeleri kolaylıkla ve doğrudan doğruya kendileri yerine getirirler. Bir güçlülük karşılaşmaları yoktur. Beyleri ile devlet büyükleri de, süratli ve dengeli bir anlaşma halindedir. Çin'deki gibi değişme yoktur. Devletin kuruluşu ve işleyişi de âdeta tek bir vücut gibidir.

Babaları veya büyük kardeşleri öldüğü zaman, onlardan kalan dulları ve çocukları hemen yanlarına alırlar. Çünkü onlar, kendi soylarından birinin bile gidip kaybolmasına tahammül edemezler. Aile bütünlüğüne ve bu bütünlüğün bozulmamasına kesinlikle dikkat ederler. Şimdi Çin'e gelelim: Gerçi Çin'de şimdi hiç kimse, ölen baba veya kardeşin eş ve çocuklarını yanlarına almamaktadırlar. Akrabalar birbirlerine karşı adeta yabancı gibi hareket ediyorlar. Hatta, kendi akrabalarını bile öldürüyorlar. Üstelik, başka ailelere girip, soyadlarını da değiştiriyorlar. Çin'de idare edenlerle, idare edilenler karşılıklı olarak kinle dolmuşlar ve düşman olmuşlardır. Üstelik insanların güçleri Çin'de, halka zorla yaptırılan saray ve evler uğruna angarya ile tüketilmektedir.

✱ Taylî Çinli Vezir

☆☆☆

Xunlar fırtına kimi görünür vâ uçan kuşlar kimi yox olurdular.³

Tanrının dövlät günâşını Türk burçlarından doğurmuş olduğunu vâ onların mülkləri üzərində göylərin bütün gatlarını saxladığını gördüm. Tanrı onlara "Türk" adını verdi vâ onları yer üzünə bir sahib etdi. Zəmanəmizin xaqanlarını onların arasından çıxardı. Dünya millətlərini idarə etmək üçün lazım olan ipləri onların əlinə verdi. Onları hər kəsdən üstün elədi. Özlərini haqq üzərinə gücləndirdi. Onlarla birlikdə çalışanı, onların tərəfində olanı əziz tutdu.⁴

Qaşqariy Maxmud⁵

Hunlar, fırtına gibi görünür ve uçan kuşlar gibi kaybolurlardı.

Tanrı'nın, devlet güneşini Türk burçlarından doğurmuş olduğunu ve onların mülkleri üzerinde göklerin bütün teğrelerini döndürmüş bulunduğunu gördüm. Tanrı, onlara Türk adını verdi ve onları yeryüzüne ilbeyi kıldı. Zamanımızın hakanlarını onlardan çıkardı. Dünya uluslarının yönetim yularını onların

3. B. Ögel, a.g.e., s. 51. (Hunlar savaşlarda fazla Hun kanı dökmemek için askerî taktik ve hilelere sık sık başvururlardı. Bu nedenle, Avrupalı tarihçiler Hunlar için bu ifadeyi kullanmışlardır.)

4. Kaşgarlı Mahmut, *Divân-ı Lügat-üt Türk*, Trc. Ali Çiçekli, İstanbul, 1970, s. 27.

5. Kaşgarlı Mahmut, Türk dilinin ilk büyük yazarı ve bilginidir. Divân-ı Lügat-üt Türk isimli sözlüğe 1068 yılında başlamış ve 1072-1074 yıllarında da bitirmiştir.

ellerine verdi. Onları herkesten üstün eyledi. Kendilerini hak üzerine güçlendirdi. Onlarla birlikte çalışanı, onlardan yana olanı aziz kıldı.

Kaşgarlı Mahmut

Türklär sizä toxunmadıqca onlarla sülh içärisindä keçinin.⁶

Hazret-i Muhammed

Türkler size dokunmadıkça onlarla sulh içinde yaşayın.

Hazret-i Muhammed

Türk dilini öyränin: çünkü onlar üçün uzun sürəcək bir hakimiyät vardır.⁷

Hazret-i Muhammed

Türk dilini öğreniniz; çünkü onlar için uzun sürecek egemenlik vardır.

Hazret-i Muhammed

İstanbul mütlâq fâth olunacaqdır. Onun komandanı nâ gözâl komandan, äsgäri nâ gözâl äsgärdir.⁸

Hazret-i Muhammed

İstanbul mutlaka fetholunacaktır. O'nun kumandanı ne güzel kumandan ve askeri ne güzel askerdir.

Hazret-i Muhammed

6. Besim Atalay, *Divân-ı Lügat-üt Türk* Türk. Trc. 1. cilt 1960, s. 4 ; İbni-el Fâtih, s. 316 ; Tefâzi-el Etrâk, s.42.

7. Besim Atalay, *a.g.e.*, 1960, s. 17.

8. Besim Atalay, *a.g.e.*, 1960, s. 4.

Türk hücum etdiyi zaman şahsi, silahı, heyvanı, heyvana lazım olan aşıyaları ilə əlaqədar hər şeyi yanında olur. Sürətli hərəkətə, davamlı yolçuluğa, uzun gecə yürüyüşlərinə və məmləkətlər qat etməyə gəlincə bu xüsusda o ciddən şayan-ı heyətdir.

Türk digər əskərlərlə yola çıxarsa başqaları 10 mil qat etmədən Türk iyirmi mil qat edər. Sağındakı və solundakı əskərlər geridə qalar.⁹

*Xumayd*¹⁰

Türk hücum etdiyi zaman şahsi, silahı, hayvanı, hayvanının takımları ilə ilgili hərşeyi yanında bulundurur. Hızlı yürüyüşə, davamlı yolçuluğa, uzun gece yürüyüşlərinə və memleketlər katetməyə gəlincə, bu hususta o, cidden şâyân-ı hayrettir.

Türk, digər askerlerle yola çıxarsa, başqaları on mil katetmeden Türk yirmi mil kateder. Sağındakı və solundakı askerlər geride kalır.

Humayd

Türk, bir baytardan daha usta, atını istədiyi kimi tərbiyə etmə baxımından mehtərlərdən daha bacarıqlıdır.¹¹

Xumayd

Türk bir baytardan daha usta, atını istədiyi gibi terbiye etme bakımından seyislerden daha başarılıdır.

Humayd

Türk həm çoban, həm mehtər, həm canbaz, həm baytar, həm süvaridir. Xülasə bir türk başı başına bir millətdir.¹²

Humayd

Türk, hem çoban, hem seyis, hem cānbāz, hem baytar, hem süvaridir. Hüləsə bir Türk başı başına bir milləttir.

Humayd

9. Ramazan Şeşen, "Türkler'in Faziletleri", *Türk Kültürü*, sayı: 18, Ankara, 1967, s. 74.

10. Humayd B. Abd el-Hamid, Halife Ma'mun'un büyük kumandanlarından biridir.

11. Ramazan Şeşen, *a.g.e.*, s. 68.

12. Ramazan Şeşen. *a.g.e.*, s. 68.

Allaha and olsun ki, türk əli-qolu bağlı olaraq bir quyuya atılsa, mütləq bir çarəsini tapıb qurtarar.¹³

*Yezid*¹⁴

Allah'a yemin olsun ki, Türk eli kolu bağlı olaraq bir kuyuya atılsa mutlaka bir çarəsini bulup kurtulur.

Yezid

☆☆☆

Türklər hər bir işini şəxsən özü görər. Daxili xarici kimidir. Heç bir nəticə hasil olmayacaq bir şeylə məşğul olmaz.¹⁵

*Şumâma*¹⁶

Türkler, her işini bizzat kendisi yapar. İçi, dışı gibidir. Hiçbir netice çıkmayacak bir şeyle uğraşmaz.

Şumâma

☆☆☆

Türk qorxmaz, ancaq qorxudar. Bir şey istərsə, almadıqca əlimi çəkməz. Hər hansı bir işə əl vurarsa, mütləq bacarar. Bəsrə'nin ədəbi, Yunanın hikməti, Çin sənəti türk üçün çoxdan mə'lum şeylərdir.¹⁹

Türklərin ürəyi təmizdir. Onlarda boş fikirlər, faşist düşüncələr yoxdur. Türklərin vücudları və səsləri kimi, danışdıqları dil də əzəmətlidir. Hər bir türk özünü aslan, düşməni ov, atını ceyran sayır.

Türklər yaltaqlanmaq, yalvarmaq, aldadıcı sözlər söyləmək, ikiüzlülük, yalançılıq, kələk hiylə, dostlarına qarşı təkəbbür, yoldaşlarına qarşı fənalıq, pis miyyət nədir bilməzlər. Müxtəlif fikirlər onları poza bilməmişdir. Pislik və

13. Ramazan Şeşen, *a.g.e.*, s. 75.

14. Yezid b. Muhelleb bin Ebu Süfeyr, 672-720 illəri arasında yaşadı. 702'də Horasan valiliyinə təyin edildi. Haccac bin Yusuf'un Horasan valiliyinə təyin edilməsi üzərinə, vəzifədən azad edilərək tutuklandı. Birkaç il həbsdə yatdıqdan sonra qaçaraq Rəmlə'də yaşayan Halifə'nin qardaşı Süleyman'ın yanına sığındı. Süleyman'ın halifə olması üzərinə İraq və Horasan Valiliyinə təyin edildi. 717'də Süleyman'ın ölümü üzərinə, qardaşı Ömər bin Abdüləziz Halifə oldu. Yezid, Abdüləziz'e gərəkən vergiyi vermədiyi üçün valilikdən azad edildi. Bunun üzərinə isyan etdi və yapılan savaşta öldü.

15. Ramazan Şeşen, *a.g.e.*, s. 75.

16. Şumâma b. Aşras, Halifə Harun el-Rəşid dövründə komutanlıq etdi.

hiylä ilä başqalarının malını xalal saymazlar. ¹⁷

El-Câhiz ¹⁸

Türk korkmaz, fakat korkutur. Birşey isterse, almadıkça elini çekmez. Tamah edilmeyecek işe el vurursa mutlaka başarır. Lâkin işlere girmez. Basra'nın edebi, Yunan'ın hikmeti, Çin'in sanatı, Türk için çoktan belli şeylerdir.

Türkler'in yürekleri temizdir. Onlarda batıl fikirler, faşist düşünceler yoktur. Türkler'in vücutları ve sesleri gibi, konuştukları dil de azametlidir. Her Türk kendini arslan, düşmanını av, atını ceylân sayar.

Türkler yaltaklanma, yalvarma, yaldızlı sözler, münâfıklık, yalancılık, yermek, riyâ, dostlarına karşı kibir, arkadaşlarına karşı fenâlık, art niyet bilmezler. Çeşitli fikirler onları bozamamıştır. Kötülük ve hile ile başkalarının malını helâl saymazlar.

El-Câhiz

Türklär äräplärdän başqa millätlär içindä vätän sevgisinä än çox sahib olan bir millätdir. ¹⁹

El-Câhiz

Türkler, Araplar'ın dışındaki milletler içerisinde, vatan sevgisine en fazla sahip olan millettir.

El-Câhiz

17. Osman Attıla, *Türk Kahramanlık Şiirleri Antolojisi*, İstanbul, 1967, s. 15.

18. Ramazan Şeşen, *a.g.e.*, s. 77.

19. El-Câhiz, 776 senesinde Basra'da dünyaya geldi. Arap edebiyatında ayrı bir yeri vardır. Meşhur olduğu El-Câhiz lâkabını, gözlerinin patlaklığı nedeniyle aldı. Sıbt b. El-Câviz, El-Câhiz'in eserlerinin 370 tane olduğunu, bunlardan çoğunu Bağdat'ta Ebû Hanife türbesinde gördüğünü ifade eder. El-Câhiz, eserini eski Arapların, Türkler hakkındaki düşüncelerini derli toplu göstermek maksadıyla kaleme almış. El-Câhiz tarafından kaleme alınan bu eser, iki kısma ayrılır. El-Câhiz kitabının esasını teşkil eden "Fezâil el-Etrâk" kısmını, daha halife Mu'tasım'ın sağlığında kaleme almış, bazı nedenlerden dolayı halifeye takdim edememiş. Yazar, sonradan eserlerinin, hilâfet ordusunun muhtelif sınıflarının arasını bulmak maksadıyla yazdığı bir kısmı da ilâve ederek, Fath b. Hâkan'a takdim etmiştir. Eserin adı eski kaynaklarda ve yazma nüshalarında farklı olarak geçmektedir. Ayasofya, Damat İbrahim ve Paris nüshalarında "Fezâil el-Etrâk" şeklinde başlık taşıdığı halde, Emânet Hazinesi nüshasında "Menâkib et-Türk ve Amma Cund el-Halife" adı ile zikredilmektedir. Kitabı neşredenlerin hepsi, bu ikinci şekli kabul etmişlerdir.

Yazar, elden geldiği kadar tarafsız davranmış, kendisine nakledilenleri ve gördüğü bazı vâkâları kaydetmekle yetinerek, Türkler hakkında verilecek hükmü okuyucuya bırakmıştır.

22. Ramazan Şeşen, *a.g.e.*, s. 77.

Türklərdə vətən sevgisi, digər millətlərdən daha çox və daha köklüdür.²⁰
El-Câhiz

Türklerde vatan sevgisi, milletlerden daha fazla ve daha köklüdür.

El-Câhiz

Türklər yaxşı at minirlər. Hücumdə və manevrdə katib bir kitabın səhifələrini necə çevirirsə, türklər də eynilə onun kimi düşməni çevirib məğlub edər və saç kimi birbirindən ayırırlar. On millətə mənsub olan on igid adamın güvvəti tək bir şəxsə toplansa belə, yenə bir türkə əvəz ola bilməz.

Türklər çox namuslu insanlardır. Nə hərbi zamanı, nə də sülh zamanı hiylə bilməzlər. Fərsətdən istifadəyə tənəzzül etməzlər. Özləri və sözləri doğrudur. Aralarında ixtilaf yoxdur.

Bir türkün başqasının malına göz dikməsi, ikiüzlülüüyü, dedi-qodu ilə məşğul olması, casusluq etməsi, təkəbbür göstərməsi, böyüklərinə hörmətsizlik göstərməsi təssəvvür belə olunmaz. Onlar vətənə bağlılıqlarını hər şeydən üstün tutarlar. Məmləkət almaqdan ziyadə, hərbi sevarlır. Başqa millətlər kimi dedi-qodu etməzlər. Boş sözlərgən xoşlanmazlar. Ən çox danışdıqları şey döyüşdür, qələbədir. Ayləncələri isə atdır, silahdır.²¹

El-Câhiz

Türkler yaman binicidirler. Hücumdə və devirdə bir kâtip nasıl yaprak çevirir, Türkler'də tıpkı onun gibi düşmanı çevirip basar ve saç gibi birbirinden ayırır. On millete mensup on yiğit adamın kuvveti, tek bir kimsede toplanırsa, gene de bir Türk'e bedel olamaz.

Türkler, pek namuslu insanlardır. Ne harpte, ne sulhta hile bilmezler, firsattan istifadeye tenezzül etmezler. Özleri ve sözleri doğrudur. Aralarında ihtilaf yoktur. Bir Türk'ün, başqasının malına el koyması, iki yüzlülüğü, kötülemesi, casusluk yapması, kibir satması, büyüklərinə saygısızlık göstərməsi təssəvvür bile olunmaz. Onlar, vatana bağlılığı hər şeyin üstündə tutarlar. Memləket almaktan ziyadə, hâkim olmaq üçün hərbi severler. Başqa millətlər kimi dedikodu yapmazlar. Həvâi sözlərdən xoşlanmazlar. Ençək konuştukları şey cənkir, zâferdir. Eğlencələri isə atdır, silahlıdır.

El-Câhiz

20. Ramazan Şeşen, *a.g.e.*, s. 78.

21. Turan Tan, *Tarihte Türkler İçin Söylenmiş Büyük Sözler*. İstanbul, 1944, s. 9.

Bir yerdə yerləşmək, bir yerdə uzun müddət qalmaq bəkləmək, az hərəkət etmək, az iş ilə məşğul olmaq Türklərə ağır gəlir. Zira onların vücudları hərəkət üzrə qurulmuşdur. Durmaxtan nəsipləri yoxdur. Ruhi quvvətləri bedeni quvvətlərindən daha çoxdur. Onlar atəşli, hərəkətli, müsamahalı kişilərdir. Hatıraları çox, baxışları keskindir. Kıt keçinmeyi acizlik, uzun vaxt bir yerdə yaşamağı axmaqlıq göməatkarlığı azimsizlik, müharibəyi tərک etməyi kötülük qəbul edirlər.²²

El-Câhiz

Bir yerde ikâmet etmək, bir yerde eğlenmek, uzun müddət kalmak, bekle-mək, az hareket etmək, az işle məşğul olmaq Türkler'e çok ağır gelir. Zira, onların bünyeleri hareket üzerine kurulmuşdur. Durmaktan nasipleri yoktur. Ruhi kuvvetleri, bedeni kuvvetlerinden daha fazladır. Onlar atəşli, hareketli, anlayışlı kimsələrdir. Hatıraları çox, baxışları keskindir. Kıt geçimi acizlik, uzun zaman bir yerde kalmayı ahmaklıq, rahatlığı ayakbağı, kanâatkârlığı azimsizlik, muharebeyi tərک etməyi alçaltıcı qəbul edirlər.

El-Câhiz

Türkün vətəninə qarşı duyduğu həsrət, digər insanlarla müqayisədə daha çox və şiddətlidir.²³

Kutayb b. Müslim²⁴

Türk'ün vatanına qarşı duyduğu özlem, digər insanlara görə daha fazla və şiddetlidir.

Kutayb b. Müslim

Ältını üstünə çevirən, qırıb tökən, silib süpürən çox yaman bir qasırganı səhər yeli kimi yumşaqlaşdırmaq mümkündürmü? Qorxunc dalğaları qabarda qabarda yürüyən bir dənizi dərhal sakitləşdirmək mümkündürmü? İldırım gülə çevirmək imkanı vardır mı? İnsanlar və hətta təbiət su sualara: “Xeyr, xeyr, xeyr” deməkdə tərəddüt etməz, deyilmi?... halbuki mən qasırgaların səhər yelinə, çöşmüş dənizin sevimli bir gölə, ildırımın gülə çevrildiyini göndürdüm!

22. Şeşen, a.g.e., s. 79.

23. R. Şeşen, a.g.e., s. 78.

24. Kutayb b. Müslim el-Behitli, Emevilerin Horasan valisi və Türkistan fətihi. 715 yılında halife Süleyman b. Abdülmelik'e qarşı isyan etmək istədiyi zaman Vâhî b. Hassan El-Tâlimi tərəfindən öldürülmüşdür.

Türkdən bəhs edirəm. Düşməyə hücum edərkən amansız bir qasırgaya, qorxunc bir dənizə və insafsız bir ildırma bənəyən Türk, dost yanında və silahsız qalmış düşmən qarşısında bir səhər yelidir, şəffaf bir göldür. Könül açan bu yeli qasırgaya, göz qamaşıdaran bu gölü çoxşünq bir dənizə, yaranışından gözəl bir rayihə olan bu gölü ildırma çevirmək, təbiəti incidən bir gəflət olur.²⁵

*Tasse*²⁶

Deviren, kırıp döken, silip süpüren yanan bir kasırgayı seher yeli gibi yumuşaklaşdırmaq mümkün müdür? Korkunç dalgaları kabarta kabarta yürüyən bir denizi birdən sakitləşdirmək kəbil midir? Yıldırımını güle çevirmək imkânı var mıdır? İnsanlar və hattâ təbiət bu sorulara: “Hâyır, hâyır, hâyır” deməkte tərəddüt etmez, değıl mi?... Halbuki bən kasırgaların seher yeline, çoxşünq dənizin sevimli bir göle, yıldırımın güle inkilâb ettiğini gördüm!

Türk'tən bahsediyorum. Düşməyə saldıırırken amansız bir kasırgaya, korkunç bir denizə və insafsız bir yıldırma bənəyən Türk, dost yanında və silahsız qalmış düşmən qarşısında bir seher yelidir, berrak bir göldür. Gönül açan bu yeli, kasırgaya, göz kamaşıdaran bu gölü, çoxşünq bir denizə, ıtrında asâlet uçan bu gölü yıldırma çevirmək, təbiəti da inciten bir gəflət olur.

Tasse

Türklər qahramandırlar, dostlarına zərər verməzlər, ancaq qazanc gətirirlər. Bu yüksək millət, tutduğı âli buraxmaz, sözündən dönməz, yaxşı və pis günlərində dostundan ayrılmaz, belâ bir millətlâ âl âlâ vermək, yer üzündə hər çətinliyi aradan qaldırmaq üçün sonsuz bir qüdrət və qabiliyyət qazanmaq deməkdir.²⁷

*Comenius*²⁸

Türklər kahramandırlar, dostlarına zərər vermezler, fakat qazanç gətirirlər. Bu yüksek millet, tuttuğı eli bırakmaz, sözünden dönmez, iyi ve kötü günlerinde her güçlüğü yenmek için sonsuz bir kudret ve kabiliyet kazanmak demektir.

Comenius

25. T.Tan, *a.g.e.*, s.5

26. Tasse, 1544-1595 yılları arasında yaşamış İtalyan şairidir. Epik şiir üstüne yazdığı nutuk Ferrana Akademisi'nce benimsendi. Bu arada “Kurtulmuş Kudüs” üstüne çalıştı. (Türkler'in denizde ve Avrupa'daki eylemleri, korsanların akınları) 1575'de tamamladığı bu manzume, günün ağır basan, din anlayışına aykırı bulundu. Dini bir buhran geçirdi. Ünü daha sonraki nesillere “Gerusalemme Liberata” sayesinde yayıldı.

27. T. Tan, *a.g.e.*, s. 57.

28. Comenius, 1592-1670 yılları arasında yaşamış pedagoğdur. Pedagojiyi ayrı bir bilim haline ilk o koydu. Pedagojiyi öğrenirken, kendi deyimiyle “Tabiatın Hizmetkârı” oldu. Daha o çağda bir milletler federasyonu suçlanacak fikri ve siyasi işbirliğini hayal etti. Bu açıdan modern düşüncenin öncüsü olarak görüldü. Moravya'da dünyaya gelen Comenius, papaz olarak da uzun yıllar çalıştı.

İcânin bir sabahla âvâz olunmasını istâmirâm. Belâ bir sabahın sonu yenâ gecâdir. Çünkü zindanın xaricindâ istibdat var vâ istibdat azad fikirlärâ ancaq gecâ vâd edâr. Mân bir “Günâş Ölkâ”nin hâsrâtini çâkirâm. Bu ölkädâ gecâ olmasın vâ insanlar qaranlıq mâfhununu orada tanımasın!

Günâş ölkâni yer üzündâ tapmaq mümkündürmü?... Fikir azadlığına, vicdan azadlığına toxunmayan Türklärin varlığı, heç olmazsa sabah belâ bir ölkânin var olacağını mânâ hiss etdirir. Madam ki düşüncâsini zindana qoymayan, hâqiqât sevgisini zincirâ vurmayan bir millât, o cäsür vâ adil Türklär var, onda üzârinâ yalnız hâqiqâtin, âdalâtin vâ azadlığın hökm sürdüüyü bir “Günâş Ölkâ Civitas solis” yarın niyâ meydana gâlmâsin?²⁹

*Campanella*³⁰

İçinde yaşadığımız şafaksız gecenin, sabaha ermesini istemiyorum. Böyle bir sabahın sonu gene gecedir. Çünkü zindanın dışında istibdat var ve istibdat, hür fikirlere ancak gece vadeder. Ben, bir “Güneş Ülke” nin hasretini çekiyorum. Bu ülkede gece olmasın ve insanlar, karanlık mefhumunu orada tanımasın!

“Güneş Ülke” yi yeryüzünde bulmak mümkün müdür? Fikir hürriyetine, vicdan hürriyetine ilişmeyen Türkler’in varlığı, hiç olmazsa yarın böyle bir ülkenin var olacağını bana zannettiriyor. Madem ki, düşüncâyı zindana koymayan, hakikat sevgisini zincire vurmayan bir millet, o cesur ve adil Türkler var; üzerinde yalnız hakikatin, adâletin ve hürriyetin hüküm sürdüğü bir “Güneş Ülke (Civitas Solis)” yarın neden vücut bulmasın?

Campanella

Sehrli qutu Saint Gouttarda açıldı. İçindân nâ alov çıxdı, nâ duman. Bu qutu türkläri tâmsil edirdi vâ açılmasının bir fâlakât olacağına âsrlärdân bâri hökm verilirdi.

29. T. Tan, *a.g.e.*, s. 42.

30. Campanella, 1568-1639 yılları arasında yaşamış İtalyan düşünür ve yazardır. Küçük yaşta parlak zekâsı göze çarptı. Telesio'yu savunmak için yazdığı kitap yüzünden dinden sapmakla suçlanarak yargılandı. Deneysel metodu savundu. Romanya, sonra Floransa ve Padova'ya kaçtı. Engizisyon'ca eserlerinin müsveddelerine el konuldu. Fakat, yeni bir yargılanmadan sonra bağışlanınca, sözkonusu müsveddeleri tekrar ele geçirdi. 1598'de Calabria'da bir manastıra çekildi. Burada başkaldırmanın, bağımsızlığın, zorunluğu üzerinde vaazlar verdi ve derebeylerin topraklarının bölüşülmesini öğütledi. Bunun üzerine, öğrencileri tutuklandı. Kendisi de hapse atıldı. Deli taklidi yapmak suretiyle canını kurtardı. 27 yıl İspanya zindanlarında yattı. 1626'da Papa Urbanus VIII, hapisten kurtararak hürriyetine kavuştu. Fransa'ya sığındı ve ölünceye kadar da Fransa'da yaşadı.

Äncaq män Saint Gouttardı qılıncımın ucu ilə açıb, boş gördüyüm qutunun saxta olmasından qorxuram.

Bu qutu, bəlkə, təqlid edilmişdir. Çünki məğlub olan hələ ayaq üstündədir. Hələ sehrli qüdrətini mühafizə edir. Türklər hələ dünən Neuhoesel önündə qalib gəlirdilər. Bu gün Raap sahilində məğlubdurlar. Bir əskər gözü, o qaliblə bu məğlubun eyni şey olduğunu sezməkdə çətinlik çəkməz.

Eisenburg müqaviləsində türklərə nə üçün zəncir vurmadığımızın səbəbi məhz budur, bu sezmədir. Bəli Saint Gouttardda məğlub etdiyim türklərə Eisenburqda arxası yerə gətirilməmiş bir düşmən münasibəti göstərdim. Çünki onların, ölməyi bilən bir millətin məğlul olmayacağını biləcək qədər təcrübəliydim.³¹

*Montecucol*³²

Sihirli kutu, Saint Gouttard'da açıldı. İçindən nə alev çıktı, nə duman. Bu kutu Türkləri təmsil ediyordu və açılmasının bir fəlakət olacağı asırlardan beri hükmolunuyordu.

Fakat ben, Saint Gouttard'da kılıcımın ucu ilə açıverip də boş gördüyüm kutunun sahte olmasından korkuyorum.

Bu kutu, belki təklit edilmişdir. Çünki məğlub hələ ayaktadır. Hələ sihirli kudretini mühafizə ediyor. Türklər, daha dün Neuhoesel önündə gəlip bulunuyorlardı. Bugün Raap kıyısında məğlub. Bir əskər gözü, o galiple bu məğlubun eyni şey olduğunu sezməkdə güclük çəkməz.

Eisenburg müahedəsində, Türklərə niçin zəncir vurmadığımızın səbəbi işte budur, bu seziştir. Evet, Saint Gouttard'da yendiğim Türklərə Eisenburg'da sırtı yerə gətirilməmiş bir düşmən müəməlesi yaptım. Çünki onların, ölməyi bilən bir millətin yenilməyəcəğini biləcək qədər təcrübəliyim.

Montecucol

1453-cü ildə türklər, 1204-cü ildə Konstantinopolu(İstanbul) işğal edən Haçlılarla müqayisədə daha humanistcəsinə hərəkət etmişdilər.³³

*Uspenskiy*³⁴

31. T. Tan *a.g.e.*, s. 96.

32. Montecucol, 1609-1680 illəri arasında yaşadı. İtalyan asıllı olaraq, Avusturya İmperatorluğu xizmətinə bulundu. Saint Gouttard'da Avusturya orduları başkomutanı olaraq Türklərə qarşı kuyan Katolik kuvvətlərə komutanlıq etti. (1 Ağustos 1664) Baab suyunu gəçəbilən 10.000 kişilik bir Türk birligiylə çarpıştı. Fazıl Ahmet Paşa ilə Montecucol, Baab suyu arada olmaq üzərə uzun sürə beklədikdən sonra Vasvar anlaşmasını yaptılar.

33. Laszlo Rasony, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları 39, seri: III, sayı: A II, s. 197.

34. Uspenskiy Fyodor İvanoviç, 1845-1928 illəri arasında yaşayan Rus tarixçisidir.

1453'de Türkler, 1204'de Konstantiniye (İstanbul)'yi işgal eden Haçlılara nazaran çok daha insanca hareket etmişlerdir.

Uspenskiy

Türk xalqının doğuşdan sahib olduğu yumşaqüraklılıq, onları 30 illik müharibənin ikinci yarısında qərb əskərlərinin yerinə yetirməyi adət halına aldıkları canavarcasına hərəkət etmələrinə mane olmuşdur.³⁵

*August Müller*³⁶

Türk halkının doğuştan həiz olduğu iyi kalplilik, onları 30 yıl Şavaşı'nın ikinci yarısında, Batı askerlərinin yapmayı adət hükmünə getirdikleri derecede canavarca harekette bulunmalarına engel olmuşdur.

August Müller

Türk dilini öyrənmədən əvvəl Türklərin səsində Troburadaur nəğmələrinin qəhrəmanlıq ahəngini hiss edirdim. Gecəni gündüzə qatıb, türk dilini öyrəndikdən sonra isə, hər bir türkün Roland kimi danışdığını başa düşdüm.

Biz Türk dilini, ancaq öyrənirik, fəqət danışmırıq. Bu qıvrıq dili həm dadlı, həm də heybətli danışa bilmək üçün türk doğulmaq lazımdır. Buunla bərabər, türk dinini öyrənmək mənim üçün də bir bəxtiyarlıq oldu. Çünki türk başa düşmək üçün onunla mütləq tərcüməçisiz danışmaq lazımdır. Tərcüməçi işığı örtən kobud bir pərdə olur. Dölaheyin, oğlunun, əfəndim Marquise de Nointelin başına gələnlər məhz bu tərcüməçilərin üzündən baş vermişdir. Türklər onları anlamayanlara, kim olurlarsa olsunlar, özlərini başa düşmək yolunu bilirlər. Niyə onları bu yola sürükləməli?³⁷

*Galland*³⁸

35. L. Rasony, *a.g.e.*, s. 210. Der İslâm'im Margen U. Abendlande II. 193.

36. August Müller, 1848-1892 illəri arasında yaşayan Alman şarkiyatçıdır. Königsberg və Halle Universitetlərində profesörlük yaptı. Türkçe Dil Bilgisi isimli eserini 1889 yılında yayınladı.

37. T. Tan, *a.g.e.*, s. 92.

38. Galland, 1646-1715 illəri arasında yaşamış Fransız şarkiyatçısıdır. 1670-1675 arasında elçi olaraq İstanbul'da bulundu. 1676'da və 1679'da yenidən İstanbul'a gələrək Arapça, Farsça və Türkçe öğrendi. 1709'da Collège de France'da profesör oldu. Başlıca eserləri, Hatıralar, Sultan Osman'ın Ölümünün Hikayesi, Doğuluların İlgisi Çekici Sözleri, Kahvenin Menşei və Yayılması vs.'dir.

Türkçeyi öğrenmeden önce, Türkler'in sesinde Troburadaur şarkılarının kahramanca ahengini seziyordum. Geceyi gündüze katıp Türkçeyi öğrendikten sonra ise, her Türk'ün Roland gibi konuştuğunu anladım.

Biz, Türkçeyi ancak öğreniyoruz, fakat konuşamıyoruz. Bu kıvrak dili hem tatlı, hem heybetli konuşabilmek için Türk doğmak gerek. Bununla beraber Türkçe'yi öğrenmek benim için bir bahtiyarlık oldu. Çünkü Türk'ü anlamak için kendisi ile mutlaka tercümansız konuşmalıdır. Tercüman, ışığı örten zevksiz bir perde oluyor. Dölahey'in, oğlunun, efendim Marquise de Nointel'in başına gelenler hep bu tercümanlar yüzündendir. Türkler, kendilerini anlamayanlara -kim olurlarsa olsunlar- kendilerini anlatmak yolunu biliyorlar. Onları bu yola niçin sürüklemeli.

Galland

Qalib gäldik Haşmetmeap, düşmäni mağlub etdik. Sădrăzâmin möhürü belä älimdädir. Elmas Mehmet Paşa müzäffâr qılunlarımızın altında can verärkän, Babalının sältänätimizä qarşı diz çökdüyünü göstärmäk istäyirmiş kimi Padışahın möhürünü dä bizä buraxdı.

İndi Theiss suyu böyük zäfärlärin şanlı hekayäsini Tuna'ya götürür. Bu hekayä o yolla dänizlərä vä äbädiyyätä gedäcäk. Ancaq, Haşmetmaap, e'tiraf etməyä mäcburam. Türklär daşıdıqları parlaq şöhrätä layiq bir şäkildä döyüşdülär. Türkä yaraşan bir igidlik vä qährämancasına çarpışa çarpışa öldülär. Onların sönməsi pırıltılarla göz qamaşdırdıqdan sonra sönän şimşäkläri xatırladır. Qarşımızdan ağır ağır yox olan bir işıq seli kimi, bəyaz bir ärimäylä çäkildilər, görünmüz oldular. Onların qalıbiyyätläri kimi mağlubiyätläri dä şanlı vä ibrätlidir.³⁹

Şazada Eugéne⁴⁰

Galip geldik, Haşmetmeâb düşmanı yendik. Sadrâzâmın mühürü bile elimde. Elmas Mehmet Paşa, muzaffer kılıçlarımızın altında can verirken, Babâlinin saltanatımıza qarşı diz çöktüğünü göstermek ister gibi Padişahın mühürünü de bize bıraktı.

Şimdi Theiss suyu, büyük zaferlerin şanlı hikâyesini Tuna'ya götürüyor. Bu hikâye o yolla denizlere ve ebediyete gidecek. Fakat, Haşmetmeâb, itiraf etmeğe mecburum. Türkler, taşıdıqları parlak şöhrete lâyıq bir şekilde dövüşü-

39. T. Tan, *a.g.e.*, s. 45.

40. Prens Eugéne, 1663-1736 yılları arasında yaşamış Fransız kumandanıdır. Din adamı olarak yetiştirilmek istendiyse de, asker olma tutkusu ağır bastığından orduya girdi. Louis XIV'ten bir alay komutanlığı istedi. Bu isteği kabul edilmediği için Avusturya ordusuna girdi. 1679 yılında kazandığı Zento zaferi ile Macaristan'ın bütün topraklarını Avusturya'ya kattı. İmparatorluk orduları başkomutanı oldu. 1714 yılında Türkler ile yaptığı savaşta Belgrat'ı aldı. Eugéne yetenekli bir kumandan ve değerli bir hümanist idi.

ler. Türk'e yakışır bir ferâgat ve kahramanca çarpışa çarpışa öldüler. Onların sönüşü, parıltılarla göz kamaştırdıktan sonra sönen şimşekleri andırıyor. Karşımızdan, ağır ağır kaybolan bir ışık yığını gibi, beyaz bir eriyişle çekildiler, görünmez oldular. Onların galibiyetleri gibi mağlubiyetleri de şanlı ve ibretli!

Prens Eugéne

Poltovada äsir idim. Bu, mänim için ölüm demäk idi. Qurtuldum. Buğ nəhri qarşısında təhlükə daha qüvvətli olaraq özünü göstərdi. Önümdə su, arxamda düşmən, təpəmdə cəhənnəmlər püskürən günəş!... Su məni boğmaq, düşmən məni parçalamaq, günəş məni əritmək istəyirdi. Yenə qurtuldum. Ancaq bu gün əsirəm. Türklərin əsiriyəm. Dəmirin, atəşin və suyun yerinə yetirmədiyini onlar etdilər. Məni əsir etdilər. Ayağımda zəncir yoxdur. Zindanda da deyiləm. Azadam, istədiyimi eləyirəm. Lakin yenə əsirəm. Şəvketin, cömərdliyin, əsilliyin, nəzakətin əsiriyəm. Türklər məni məhz bu almaz bağa saldılar. Bu qədər şəvkatli, bu qədər mədəni bir millətin arasında azad bir əsir olaraq yaşamaq, bilsən nə qədər dadlı.⁴¹

*Charles XII (Demirbaş Şarl)*⁴²

Poltova'da esir oluyordum. Bu, benim için ölümdü. Kurtuldum. Buğ nehri önünde təhlükə daha qüvvətli olaraq belirdi. Önümdə su, ardımda düşmən, tepəmdə cəhənnəmlər püskürən günəş!... Su, beni boğmaq; düşmən, beni parçalamaq; günəş, beni eritmək istiyordu. Gene kurtuldum. Fakat bugün esirim. Türklər'in esiriyim. Demirin, atəşin və suyun yapamadığını onlar yaptılar. Beni esir ettilər. Ayağımda zəncir yox. Zindanda da deyiləm. Hürüm, istədiyimi yapıyorum. Lakin gene esirim. Şəfkətin, cömertliğin, əsəletin, nəzakətin esiriyim. Türklər, beni işte bu elmas bağa saldılar. Bu qədər şəvkatli, bu qədər nəzakətli bir millətin arasında hür bir esir olaraq yaşamaq, bilsən nə qədər dadlı!...

Charles XII (Demirbaş Şarl)

İstanbul; pırıltılı işıqlar və gözəl qoxular diyarı Bosfor, Asyadan Avropaya və Avropadan Asyaya axıb gələn bu işıqların və qoxuların mavi ipdən düzəldilmiş uzun süzgeci. Corndor(Haliç), İçliman, Bosfordan bəriyə keçən gözəlliklərin son yuyunduqları hovuz. Bu şəhər, şübhəsiz ki, cənnətin

41. T. Tan, *a.g.e.*, s. 21.

42. Charles XII (Demirbaş Şarl), 1682-1718 illəri arasında yaşamış İsveç Kralıdır. Rus Çarı Petro'ya Poltova'da yenildikdən sonra Türkiyə'ye sığındı. 1715'de təkrar İsveç'ə döndü. Norveç'ə saldırdığı sırada öldürüldü.

bir guşasıdır. Ancaq mənə Fransanı unutdurabilmir.

İstanbul ağıllı və işbilən bir adam üçün her şeyi väd edən bir älämdir. Burada şan var, şərəf var. Lakin qazanılan bütün bu şeylər, ürəyimdən vätän eşgini çıxartmır.

Bulunla bäräbär burada qalırım. Çünki türkləri seviräm. Onlar cännätdän bir guşä olan bu bänzärsiz mämläkätä yaraşan bänzärsiz insalardır. Yaradılışlarında göy üzünä mäxsus bir ucalıq, hərəkatlärində isä mäläklärdä olmayan bir tävazökarlıq vardır. Bu böyük ruhlu millätin arasında vätänimi unutmaqdan qorxuram. Vätän və çox äzizdir. Lakin Türk dä äziz və çox äzizdir. Lakin Türk dä äziz və çox äzizdir.⁴³

*Comte de Bonneval*⁴⁴

İstanbul, pırıltılı ışıklar ve güzel kokular diyarı. Bosfor, Asya'dan Avrupa'ya ve Avrupa'dan Asya'ya akıp gelen bu ışıkların ve kokuların mavi dantelden yapılma uzun süzgeci. Corndor(Haliç), iç liman, Bosfor'dan beriye geçen güzelliklerin son yıkandıkları havuz. Bu şehir, şüphe yok ki, cennetten bir köşedir. Fakat bana Fransa'yı unutturamıyor.

İstanbul, zeki ve işbilir bir adam için her şeyi vâdeden bir âlem. Burada şan var, şeref var. Lâkin kazanılan bütün şeyler, yüreğimden yurt aşkını söküp atamıyor.

Bununla beraber, burada kalıyorum. Çünkü Türkleri seviyorum. Onlar, cennetten bir köşe olan bu eşsiz memlekete yakışan eşsiz insanlar. Yaradılışlarında, gökyüzüne mahsus bir yücelik, gönül alışlarında ise, meleklerde bulunmayan bir tevâzu var. Bu büyük ruhlu milletin arasında vatanımı unutmaktan korkuyorum. Vatan, aziz ve pek aziz. Lâkin Türk de aziz ve çok aziz.

Comte de Bonneval

Äsil bir Türk qadını necä geyinir? Bunu öyränmək istäyirsinizmi? Onu

43. T. Tan, *a.g.e.*, s. 30.

44. Comte de Bonneval (Humbarcı Ahmet Paşa), 1675-1747 yılları arasında yaşadı. Er olarak Fransız ordusuna girdi ve birkaç yıl sonra teğmenliğe yükseldi. Dieppe, La Houge ve Cadix deniz savaşlarında başarı sağladı. Daha sonra gözden düşüğü için İtalya'ya kaçtı. Prens Eugène idaresi altındaki orduda görev aldı. Fransızlara karşı savaştı. Kuzey İtalya ve Flandre (1710-1712) savaşlarında bulundu. İmparator Charles VI. başarılarından dolayı genel kurmay heyetinde görevlendirdi. Daha sonra, Avusturya kuvvetlerinden bir kısmının kumandanı olarak Türklerle savaştı. Bu savaşın sonunda mareşallığa yükseldi. Daha sonra Eugène ile arası açıldığı için bütün rütbeleri alınarak hapse atıldı. 5 yıl hapiste yattı. 1729 yazında mülteci sıfatıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Bosna eyâletine sığındı. Burada İslâmiyeti kabul ederek Ahmet adını aldı. 21 Eylül 1731'de Sadrazam olan Topal Osman Paşa, Türk ordusunu ıslaha karar verdiği için, Ahmet Beyi İstanbul'a davet etti. Ahmet Bey, yeni bir humbaracı ocağı kurdu. Paşalık mevkiine kadar yükseldi ve 14 Mart 1747'de İstanbul'da öldü.

söylüyürəm. Onun arxasında “dolama” deyilən bir köynək vardır, düymäləri nohud iriliyində olan almazdan düzəlmişdir. “Dolama” daha kiçik ölçüdə almazlarla bəzədilmiş iki iynə ilə kəmərə bağlanmışdır. Bədən üzərindəki iç köynəyi paxlava şəklinə iki almaz düymə ilə bağlı kəmər çox geniş və başdan başa almaz gərdan, dizə gədər olan üç cərgə inci ilə bəzəkli, dizlərində birinin ucunda Hind toyuğu yumurtası qədər böyük bir zümrüd asılı.

Əsil türk qadınının sırğaları, taxıldığı yerə yaraşacaq qiymətdədir. Ürəkləri də elədir. Gözəl və çox gözəl olan barmaqları özlərindən sanki bir işıq alır. Mənim gördüyüm türk qadınlarındakı bəzəklərin yarısı qiymətində bəzək şeyləri olan avropalı bir kraliça yoxdur.

Ancaq dostum, türk qadınlarının ən böyük bəzəyi türk olduqlarıdır. Mənə elə gəlir ki, onlar bəzənmək üçün almaz və ya zümrüd taxmırlar. Bəlkə, o daşları üzərlərində daşımaqla süslənmiş, qiymətləndirmiş olurlar. Çünki hər bir türk qadını canlı bir inci və qiymətsiz bir brilyantdır. Hər bir qadın, pul sahibi ola bilər və çoxlu almaz əldə edə bilər. Lakin almaza gözəllik verən türk qadını təbiət ancaq Türkiyədə yaradır.⁴⁵

*Lady Montegu*⁴⁶

Asil bir Türk kadını nasıl giyinir, bunu öğrenmek istersiniz değil mi? İşte yazıyorum: Onun arkasında dolama denilen bir gömlek vardır, düğmeleri nohut iriliğinde elmaştan yapılmıştır. Dolama, daha küçük çapta elmaşlarla süslü iki iğne ile kemere tutturulmuştur. Ten üzerindeki iç gömleği baklava biçiminde iki elmaş düğmeyle ilikli kemer gayet geniş ve baştan başa elmaş gerdan, dize kadar inen üç dizi inci ile sarılı, dizlerinden birinin ucunda Hint tavuğu yumurtası kadar büyük bir zümrüt asılı.

Asil Türk kadınının küpeleri, takıldığı yere yakışacak değerdedir. Yüzükler de öyledir. Güzel ve pek güzel olan parmaklarının zarafetini kendi ışıkları ile aydınlatıp dururlar. Benim gördüğüm Türk kadınlarındakı süslerin yarısı kıymetinde süs taşıyabilen Avrupalı bir kraliçe yoktur.

Fakat dostum, Türk kadınlarının en büyük süsü, Türk oluşlarıdır. Bana öyle geliyor ki; bunlar, süslenmek için elmaş veya zümrüt takınmıyorlar. Belki o taşları, üzerlerinde taşımakla süslenmiş, kıymetlendirmiş oluyorlar. Çünkü her Türk kadını, canlı bir inci ve paha biçilmez bir pırlantadır. Her kadın, para sahibi olabilir ve birçok elmaş edinebilir. Lâkin elmaşa güzellik veren Türk kadını, tabiat ancak Türkiye’de yaratır.

Lady Montegu

45. T. Tan, a.g.e., s. 34-35.

46. Lady Montegu, 1825-1895 yılları arasında yaşamış Fransız edebiyatçısıdır. Makalelerinde ve birçok kitabında birbirinden çok uzak konuları aynı kolaylıkla ele alabilecek bir zekâsı ve derin kültürü olduğu görülür.

Misiri qurtarmağa çalışarkən yalnız Hind yolunu açıq tutmağı düşünmürük, türklərin kobudcasına çiyənənmiş olan haqlarını da müdafiə etmək istəyirik. O türklərin ki, yeganə sevdikləri şey haqdır. Həqiqətdir ki, heç bir haqsızlıq etmədikləri halda, haqsızlığa məruz qalsmışdılar.

Biz kobudluqla təhrik olunaraq girmiş olduğumuz mücadilədə güvvətli olduğumuzu gec-tez isbat edəcəyik. Ancaq haqlı olduğumuzu da hər kəsə başa salmalıyıq. Quldurcasına davranaraq Misirə girənlər, keçmiş əsirləri ehramların təpəsindən bu quldurluğu seyr etməyə dəvət etdilər. Biz də eyni şeyi edəcəyik, tarixi gur səslə çağıracağıq. Ancaq ona mərd və böyükürəkli türklərin yanında yer aldığımızı göstərmək və onu haqq naminə, həqiqət nəminə, ədalət nəminə müqəddəs hesab etmək üçün.⁴⁷

*William Pitt*⁴⁸

Mısır'ı kurtarmaya çalışırken, yalnız Hind yolunu açıq bulundurmaya düşünmüyoruz. Türkler'in hoyratça çiğnenmiş olan haklarını da müdafa etmək istiyoruz. O Türkler ki yegane sevdikleri şey haktır, hakikattir ve hiç bir haksızlık yapmadıkları halde, haksızlığa uğramışlardır.

Biz, küstahça təhrik olunaraq girmiş olduğumuz mücadelede, kuvvetli olduğumuzu er geç ispat edəcəğiz. Fakat, haklı olduğumuzu da herkese anlatmalıyıq. Korsanca davranıp Mısır'a girenler, keçmiş əsirləri ehramların tepesindən bu korsanlıq seyre dəvət edirlər. Biz də eyni şeyi yapacağıq, tarixi gür seslə çağıracağıq. Fakat ona mərt və cıvanmərt Türkler'in yanında yer alacağımızı göstərmək və onu hak nâmına, hakikat nâmına adəlet nâmına kutsamak için.

William Pitt

Herodot'un Tarjinaus, Tevrat'ın Toqarıma deyə haqqında danışdığı "Türk", bu tarixçidən və bu müqəddəs kitabdan daha çox qədim əsrlərin tanıdığı bir millətdir. Zülm qəbul etməyən bir igidlik, ala bildiyinə geniş qələbə eşqi, sonsuz bir təşəbbüs qabiliyyəti, mühitləri özünə uyğunlaşdırmaq zövğü və meyli bu millətin əsrlər dolduran tarixində apaydın görünür, oxunur.

Türklər dövlət qurmaqda və yıxmaqda birinci sinif ustadlardır. Ölkələri deyil, qitələri alt-üst etmişlər və bu qorxunc hücumlar arasında sarsılması heç də asan olmayan hakimiyyətlər yaratmışdılar. Tarix türklərdən çox şey öyrəndi, onların əlindən çıxan elə əsərlər var ki, mədəniyyət üçün ayrıca bir

47. T. Tan, *a.g.e.*, s. 17.

48. William Pitt, İngiliz siyasət adamıdır. 1783 yılında başbakanlığa getirildi. İnandırıncı bir hətəp, uyanık bir iktisatçı və kamu çıxarlarını hər şeydən üstün tutan bir şahıstır.

Heradot'un Tarjinaus, Tevrat'ın Togarîma diye andığı Türk, o tarihçiden ve o mukaddes kitaptan daha çok eski asırların tanıdığı bir millettir. Tahakküm kabul etmeyen bir yiğitlik, alabildiğine geniş fütûhat aşkı, sonsuz bir teşebbüs kabiliyeti, muhitlere uymaktan ziyâde, muhitleri kendine uydurma zevki ve iptilâsı, bu milletin asırlar dolduran tarihinde apaçık görülür, okunur.

Türkler, devlet yıkmakta ve kurmakta birinci sınıf üstadlardır. Ülkeleri değil, kıt'aları alt üst etmişler ve bu korkunç hücumlar arasında, sarsılması hiç de kolay olmayan hâkimiyetler yaratmışlardır. Tarih, Türkler'den çok şey öğrendi, onların elinden çıkma öyle eserler var ki, medeniyet için birer süs teşkil etmektedir.

Hammer

İnsanları yüksaldän iki büyük mâziyyat vardır; kişinin cäsür, qadının tãemiz olması. Bu iki mâziyyatlâ birlikdâ hâr iki cinsı, qadınla kişini şarâflandırän tãk bir fâzilât vardır. Vâtânâ-xidmâtindâ hâr şeyini tãrãddütsüz fãda edãcãk qãdãr baėlı olmaq. Bu mâziyyãtlãr vã bu fãzilãtlãrãn bãyüyük qahrãmanlıėı, hãyatın ãlãminã, qãdãrinã qarşı laqeyd qalmaėı vã aėır hadisãlãrin çãtinliklãrinã kãks gãrmãyi doėurur. Mãhz tãrãklãr bu cãr qahrãmanlardandır. Vã buna gãrã tãrãklãr ãldãrãlã bilirlãr, lakin mãėėlub edilmãzlãr.⁵¹

*Napoléon Bonaparte*⁵²

İnsanları yükselten iki büyük meziyet vardır: Erkeėin cesur, kadının iffetli olması. Bu iki meziyetin yanibaşında her iki cinsi, kadınla erkeėi şerefleştiren tek bir fazilet vardır. Vatana—icabında herşeyini tereddütsüz fedâ edecek kadar—baėlı olmak. Bu meziyetler ve bu faziletler en büyük kahramanlıėı, hayatın elemine, kaderine qarşı fãtursuz kalmayı ve aėır hadiselerin acılıklarına gãėėüs germeyi doėurur. İşte Türkler bu çeşit kahramanlardandır. Ve ondan dolayı Türkler, ãldãrãlebilirler lãkin mãėėlub edilemezler.

Napoléon Bonaparte

49. T. Tan, *a.g.e.*, s. 80.

50. Hammer, 1774-1856 yılları arasında yaşamış Avusturyalı Şarkiyatçıdır. 1799'da Papa'nın elçisi olarak İstanbul'a geldi. Aynı yıl Mısır'a gönderildi. Orada Türk İngiliz askerî çalışmalarında görevlendirildi. Arapça, Türkçe ve Farsça'yı öğrenerek, 30 yıl Türk tarihi ve edebiyatı üzerinde çalıştı. Türkler ile ilgili birçok tarih araştırmasında başka, 6 ciltlik Osmanlı tarihi araştırması vardır.

51. T. Tan, *a.g.e.*, s. 38.

52. Napoléon Bonaparte. Fransa İmparatorudur. İmparatorluktan düşürüldükten sonra 1814 yılında Elbe adasında öldü.

Türklər nə iki üzlüdür, nə də yalançı. Doğrudur, bir çox dövlətləri yıxdılar, millətlərini alçaltmış oldular. Lakin özləri heç bir zaman alçalmadılar. Mühəribə edərkən öldürməyi bildilər. Həm də yaxşı bildilər. Döyüşdən kənarda və vətəndlərində isə, əsla qatil olmadılar. Qılıncı insafsız bir məharətlə işlədən türk əli, məğlub etdiyi insanların yarasını sarımaqda da ustadır.

Türklər öz aralarında yaşamalarına müsaidə etdikləri və e'tiqadsız tanıdıqları insanları Avropanın bir çox yerində əsrlərlə edildiyi kimi odda yandırmadılar. Onların dinlərinə və böyüklərinə sədaqətləri inkvizisiyasızdır. Bu sədaqəti başqa millətlərə aşılamağı həttə düşünmədilər.⁵³

*Lord Byron*⁵⁴

Türkler, ne iki yüzlüdür, ne de yalancı. Gerçi birçok devleti yıktılar ve milletini alçaltmış oldular. Lâkin kendileri hiç bir zaman alçalmadılar. Harb ederken öldürmeyi bildiler. Hem de iyi bildiler. Savaş haricinde ve yurtlarında ise, əsla kâtil olmadılar. Kılıcı insafsız maharetle kullanan Türk eli, məğlub etdiyi insanların yarasını sarmakta da ustadır.

Türkler, kendi aralarında yaşamalarına müsâde etdikləri ve itikatsız tanıdıqları insanları, Avrupa'nın birçok yerinde ve asırlarca yapıldığı gibi ateşte yakmadılar. Onların dinlerine ve büyüklərinə sadâkatleri engizisjonsuzdur. Bu sadâkati başqa millətlərə yükletmeyi, dahi düşünmedilər...

Lord Byron

Onand soruşdum:

- Türk qadınları hər zaman bu atırlarımı işlədirlər?

Türk elçi cavab verdi:

- Bəli!

Baxışlarında aslan təbəssümü, təbəssümlərində quzu təmizliyi sezilən bu sağlam quruluşu, çox kübar ruhlu kişilərlə beşikdən məzara qədər yoldaşlıq edən mə'sud qadınların şe'r və həyəcan dolu həyatlarını düşündüm. Onlar da,

53. T. Tan, *a.g.e.*, s. 73.

54. Lord Byron, soylu bir İngiliz ailesindendir. 20 yaşına varmadan Edinburg Review dergisinde şiddetle eleştirilen ilk şiirini yayımladı. 1807'de Lordlar kamerasında yerini aldı. Türklərə karşı savaşmak için Temmuz 1823'de Yunanistan'a hareket etti. Ocak 1824'de Massolongion'a geldiğinde, bölgenin havasının kötü olması nedeniyle öldü. Eserleriyle olduğu kadar, gürültücü kişiliği ve gösterişli yaşamıyla devrine önemli bir etkiye bulundu.

şübhə yoxdur ki, baxışlarında ceyran təbəssümü, təbəssümlərində bülbül zarafatı daşıyan lətif məxluqlar olacaq.

Bir sual daha soruşmaq istədim. “Siz türklər hamınız belə qüvvətlisinizmi?” demək istədim. Ancaq fikrimi tələsik dəyişdirdim, susdum. Çünki centlimen səfirin o zaman bizə kiçik-kiçik şüşələrin içində gül suyu gətirən və türk işi şəkili dəsmallara sarıyaraq paylamağa qoyan şıq kostyumlu xidmətçisini göstərüb: “Şübhənmə var?” deməsindən qorxdum. Onların uşaqları belə alicənab.⁵⁵

*Madame de Recamier*⁵⁶

Ona sordum:

— Türk kadınları hep bu kokuları mı kullanırlar?

Türk Elçisi cevap verdi:

— Evet!

— Bakışlarında aslan təbəssümü, təbəssümlərində kuzu səffəti sezilən bu sağlam yapılı, çox kibar ruhlu erkeklerle beşikdən mezara kadar yoldaşlıq edən mesut kadınların şiir və heyecan dolu həyatlarını düşündüm. Onlar da, şüphe yox, baxışlarında ceyran təbəssümü, təbəssümlərində bülbül zərəfi təşiyən lətif məhlûklar olacaq.

Bir sual daha sormaq istədim. “Siz Türklər hep böyle qüvvətli, yürekli misiniz?” diyecek oldum. Fəkat aqlımı çarçabuk dəyişdirdim, sustum. Çünki centlimen elçinin o sırada bizə mini mini şişələr içində gül ruhu getirən və Türk işi sarmalı mendillərə sarıyaraq dağıtmaya qoyulan şıq kostümlü xidmətçisini göstərüb: “Şüphe mi var?” deməsindən ürktüm. Onların uşaqları bile efəndi.

Madame de Recamier

Məşhurları kəşf etmədə həqiqətən məhir olan qiymətli diplomatlarımızdan Comte Andeossinin İstanbul haqqındakı sözləri hələ çox yenidir. Bu alim vətəndaş Bosforun Geologique tarixi haqqında uzun mülahizələr yürütmüşdür. Məncə bunlar yersiz və dəyərsizdir.

Hələ başqa bir diplomatımızın, Choiseulun Bosforun bir yanardağdan əmələ gəlməsi haqqındakı fikri də mənim ağıma batmır. Andeossinin də,

55. T. Tan, *a.g.e.*, s. 90.

56. Fransız soyundan gələn Madame de Recamier, 1777-1849 illəri arasında yaşamış bir yazardır. Güzəlliyiylə hərəkəti dikkəti çəkmişdir.

Choiseulun da sözləri Strator və Strabon tərəfindən verilən hökmlər kimi xəyala əsaslanır.

Məncə Bosfor şarqın centilmenləri olan türkləri əyləndirmək, nəşələndirmək üçün yaradılmışdır. Bu centilmenlərə öz bəhəşirlik və kübarlıq dasdanlarını milyonlarla xalqa dinlətmək üçün iki böyük qitənin qulaq qulağa gəldiyi, dodaq dodağa verdiyi belə bir yer lazım idi. Təbiət bu yeri yaratdı və Türk uzun əsrlər axtara axtara özü üçün yaradılan cənnət guşasını tapdı.

İstanbul bütün gözəlliyi və bütün həşmətiylə türkə yaraşır. Daxili və xarici görünüşü, yerləşməsi e'tibariylə bu yer, həmin ərazinin başqa hissəsində yoxdur.⁵⁷

*Théophile Gautier*⁵⁸

Məçhulləri kəşfetməkdə gerçəkdən məhir olan dəyərli diplomatlarımızdan Comte Andeossi'nin, İstanbul hakkındakı sözləri hənz pek yenidir. Bu əlim vatandaş, Bosphore'un Geologique tarixi hakkında uzun müləhazalar yürütmüşdür. Bence bunlar yersiz və dəğersizdir.

Hele başqa bir diplomatımızın, Choiseul'un Bosphore'u bir yanardağdan doğurtmasına benim aklım bir türlü ermior. Endreossi'nin de, Choiseul'un de sözləri Strator və Strabon tərəfindən verilən hükümlər gibi hayale müstenit.

Bence Bosphore, şarkın centilmenləri olan Türkləri əğləndirmək, neşələndirmək için yaratılmışdır. Bu centilmenlərə, kendi bəhəşirlik və kibarlık destanlarını milyonlarca halka dinlətmək için, iki büyük kitabın kulak kulağa gəldiyi, dudak dudağa verdiyi böyle bir yer lüzımdı. Tabiat bu yeri yarattı və Türk, uzun asırlar araya araya kendisi için yaratılan cənnət köşesini buldu.

İstanbul, bütün güzəlliyi və bütün həşmətiylə Türk'e yaraşır. Zarf ile mazrufun bu kadar uyğun düşüğü bir yer, yörenin başqa hiç bir tarafında görölmez.

Théophile Gautier

Türklər bir irq və bir millət olmaq e'tibarıyla yer üzünün ən şərəfli insanlardır. Xarakterlərinə görə çox gözəl insanlardır. İgidləri pozulmaz bir

57. T. Tan, *a.g.e.*, s. 87.

58. Théophile Gautier, Sanat Sanat içindir düsturunu kuran və 1732-1813 yılları arasında yaşayan Fransız sanatçısıdır. Louis XVI devrinin ən büyük oymacısı olarak ün kazandı.

qüdrät halındadır. Dini və vätänä bağılıq fäzilätläri här hansı bir bitäräf adamda hörmät, heyranlıq hissläri yaradır. Alicänablıqları alınlarında və ämällärindä yazılıdır. Yaxşı qanunları və daha säviyyäli hökümätläri olsaydı dünyada än birinci olmaq haqqını qazanardılar. Bütün häräkätläri näcibirdir və väcd ilä yaşayan duyğulu bir millätin düşmäni olmaq insanlığın düşmäni olmäqdan färqlänmir. Belä bir läkädän Allah mäni qorusun.⁵⁹

*Lamartine*⁶⁰

Türkler, bir ırk ve bir millet olmak haysiyetiyle yeryüzünün en şerefli insanlarıdır. Karakterleri pek asil ve yücedir. Yiğitleri, bozulmaz bir kudret halindedir. Dînî ve vatanî faziletleri her bîtaraf ruha hürmet ve hayranlık verir. Asaletleri alınlarında ve amellerinde yazılıdır. İyi kanunları, daha münevver hükümetleri olsaydı dünyanın en birinci milleti olmak hakkını kazanırlardı. Bütün hareketleri asilânedir ve vecd ile yaşayan duyğulu bir milledir. Onların yurdu efendiler diyârıdır, kahramanlar, şehitler ülkesidir. Bence, insâniyete şeref veren böyle bir milletin düşmanı olmak, insanlığın düşmanı olmaktan farksızdır. Böyle bir lekeden Allah beni korusun.

Lamartine

Lamartinin Türk idarəsi altında olan rum, dürzi v.s. kimi millätlärin rahatlıq içärisindä yaşadığı haqqında söylädikläri tamamilä doğrudur. Äcaba bu väziyyät başqa necä ola bilärdi? Bu millätlär daha böyük bir müstäqillik üçün Avropaya yanaşmaqdan nä qazanacaqdılar?

Xristiyanlar fäth etdikläri yerlärdä olan Müsälmanları uzaqlaşdırmağa çalışmışdılar. Hatta bu gün belä müsälmanlarla bir arada yaşamalarına imkan olmadığı iddiasıyla minlärlä ailäni ana vätänlämindän qovmaqdan çäkinmämışdirlär. Türklär isä bunun tam äksinä olaraq xristianlara son dārəcə yaxşı münasibät göstärmişlär Dinlärinä, mülklärinä hättä qanun və müässisälärinä belä toxunmamışdirlär.⁶¹

D. Urguhart

Lamartin'in, Türk idaresi altında bulunan Rum, Dürzî vs. gibi milletlerin

59. T. Tan, *a.g.e.*, s. 48.

60. Lamartine, 1790-1869 yılları arasında yaşayan Fransız şairidir. Öğrenimini Lyon ve Balley'de tamamladı. Önceleri mesuliyetsizce yaşadı. Gözü diplomat olmaktaydı. 1820'de elçilik kâtibi olarak Napoli'ye gitti. 1833'de Yunanistan, Türkiye, Lübnan ve Filistin'e seyahat yaptı. 1848'de siyasete atıldı.

61. D. Urguhart. *La Turquie Et Ses, Ressources*, İngilizceden çeviren, Raymond, Bruxelles, 1836.

huzur içerisinde yaşadığı hakkında söyledikleri tamamen doğrudur. Acaba, bu durum başka nasıl olabilirdi? Bu milletler daha büyük bir bağımsızlık için Avrupa'ya yanaşmaktan ne kazanacaklardı?

Hristiyanlar, fethettikleri yerlerde bulunan Müslümanları daima uzaklaştırmaya çalışmışlardır. Hatta bugün bile Müslümanlarla birarada yaşamalarına imkân olmadığı iddiasıyla binlerce aileyi ana vatanlarından kovmaktan çekinmemişlerdir. Türkler ise, bunun tam aksine Hristiyanlara son derece iyi kabul göstermişler. Dinlerine, mülklerine hatta kanun ve müesseselerine bile dokunmamışlardır.

D. Urguhart

Burada heç yoxdan ordular yaratmaq mümkündür. Mən bu imkanlardan bol-bol istifadə edirəm. Ancaq yaratdığım ordulara mane olan bir əngəl var: Türklərin yaşayan xatirələri!... Üç dörd il əvvəl hər bir qüdrətə və hər bir millətə gəlib gələn türklər indi də silinməz xatirələriylə hər bir təşəbbüsə mane olurlar. Ölümdən qorxmurlar. Bu xatirələrdən qorxurlar.

Həmin hər bir ürəkdə bu qorxunu seziyəm. Deməli, yalnız türkləri deyil, onların tarixini də məğlub etmək lazımdır. Bu vəziyyətdə mən Türklərin milləti idarə edə bilmələrindəki müvəffəqiyyətin sirrini də anlayıram. Onlar millətlərə bir dəfə qalib gəlirlər. Ancaq qazandıqları zəfəri ruhlarda və nəsilərdə yaşatmağı bilirlər.

Bir deyil, bir neçə inqilab belə türkün iliklərə işləyən gizli hakimiyyətini yıxmağa bəs etməyəcək. Türklərdə yalnız sonsuz bir cəsərat deyil, iradələri sarsımlaşdırən bir sehrbaz zəka da var. Doğrudan da Avropanı əsrlərlə boyunduruqları altına almaları başqa cür mümkün olmazdı.⁶²

*General Çarnayev*⁶³

Burada, hiç yoxtan ordular yaratmaq mümkün. Ben bu imkânlardan bol bol istifadə ediyorum. Fakat yaratdığım orduları sendeleten bir engel var: Türklər'in yaşayan hatıraları!... Üç dörd yıl önce, her kudreti ve her milleti yenen Türkler, şimdi de silinmez hatıralarıyla her teşebbüsü sendeletiyorlar. Ölümünden korkmuyorlar. Bu hatıralardan korkuyorlar.

Hemen her yürekte bu korkuyu seziyorum. Demek ki yalnız Türkler

62. T. Tan, *a.g.e.*, s. 54.

63. Çarnayev, Çar Aleksandr II tarafından Sırbistanlılara istiklâl fikrini aşılaraq isyan çıkartmakla görevlendirilen generaldir. Çar Aleksandr II'nin, İngiltere ile yaptığı gizli anlaşmaya göre: Mısır ile Girit İngiltere'ye verilecek, Rusya, Eflâk, Boğdan, Sırbistan ve Bulgaristan'da teşekkül edecek prenslikleri himâyesi altına alacak ve İstanbul'u muvakkat kaydıyla işgal edecekti. Çarnayev, bu amaca yönelik çalışmaları sürdürmek için Sırbistan'a gönderilmişti.

değil, onların tarihini de yenmek lâzım. Bu vaziyette ben, Türkler'in, düzünelerle milleti idare edebilmelerindeki muvaffakiyetin sırtını da anlıyorum. Onlar, milletleri bir kere yeniyorlar. Fakat kazandıkları zaferi ruhlarda ve nesillerde yaşatmayı biliyorlar.

Bir değil, birkaç ihtilâl bile, Türk'ün iliklere işleyen gizli hakimiyetini yıkmaya kâfi gelmeyecek. Türkler'de yalnız sonsuz bir cesaret değil, iradeleri sersemleştiren bir sihirbaz zekâsı da var. Zaten, yarı Avrupayı asırlarca boyundurukları altına almaları başka türlü mümkün olamazdı.

General Çarnayev

1853-cü ildä bir diplomatımız bizä Peterburqdan qorxunc bir proekt və gülünc bir məktub gətirdi. Bu porekt Osmanlı İmperatorluğunun necə parçalanması lazım gəldiyini göstərirdi. Məktubda isə türklər xəstə adamlar kimi göstərilirdi. Biz Sevestapol hərbində türklərin tərəfində duraraq həmin proektin həyata keçməsinə mane olduq. Xəstə adan isə həmin hərbi zamanı və sona çatıb çatmadığı bilinməyən son döyüşlər içində, hələ diri olduğunu göstərdi.

Mən Osmanlı İmperatorluğunun sifara enən güdrätindən bəhs edirəm. Türkün xəstə olmadığını söyləmək istəyirəm. Pis bir idarə, davamlı bir baxımsızlıq, içli dışlı ehtiraslar bu əsil milləti bəlkə xəstə göstərir, lakin o canlı, yaşamağa qabiliyyətli olduğunu hər fürsətdə-heyrətə dəyər bir bəhədirləqlə- isbat etməkdən geri qalmır. Mənim qənaətim türklərin Avropa tənəşübü üçün gərəkli bir ünsür olduqları barədədir. Berlinə də bu qənaətlə gedirəm. Gəlin Türkün əzəli məziyyətlərini, tarixi fəzilətlərini, yüksək qabiliyyətlərini inkar etməyək.⁶⁴

*Lord Beaconsfield*⁶⁵

1853'de bir diplomatımız, bize Petersburg'dan korkunc bir proje ve gülünç kelime getirdi. Bu proje Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl parçalanması lâzım geldiğini gösteriyordu. O kelime ise, Türkleri hasta adam olarak tarif ediyordu. Biz, Sivastopol harbinde Türkler'in yanında yer alarak o projeyi suya düşürdük. Hasta adam da o harp sırasında ve sona erip ermediği henüz kestirilemeyen son savaşlar içinde, gerçekten diri olduğunu gösterdi.

Ben, Osmanlı İmparatorluğu'nun sifara inen kudretinden bahsediyorum. Türk'ün hasta olmadığını söylemek istiyorum. Fena bir idare, sürekli bir bakımsızlık, içli dışlı ihtiraslar bu asil milleti belki hasta gösteriyor, lakin o

64. T. Tan, *a.g.e.*, s. 49.

65. Lord Beaconsfield. 1804-1881 yılları arasında yaşamış İngiliz devlet adamı ve yazardır. 1837 yılında avam kamarasına girdi ve 1868 yılında Derby'in istifası üzerine başbakan oldu. Uzun yıllar siyasi hayatını sürdürdü.

canlı, yaşamaya kâbiliyetli olduğunu her fırsatta-hayrete değer bir bahadırılıkla- ispat etmekten geri kalmıyor. Benim kanaatim, Türkler'in Avrupa muvazenesi için gerekli bir unsur oldukları merkezindedir. Berlin'e de bu kanaatle gidiyorum. Türk'ün ezeli meziyetlerini, tarihî faziletlerini, yüksek kâbiliyetlerini inkâr etmeyelim.

Lord Beaconsfield

Türk asılların asilidir. Süni olmayan bu yüksək asilzadalık ona tabiatın hediyeysidir. Sadalık içinde ehtişamı, sükunât içinde balağati, zârif bir durgunluk içinde duyqulu bir hâyatiliyi vâ pırıltılı bir hâyât içinde kübar bir hâqiqâti hiss etdirân yeganâ mövcudiyyât Türklârdır. Şarq xülya vâ âfsanâlar âlâmidir. Türk o rāngarāng âlämin gözüdür, dilidir, ışığıdır vâ yaşayan hâqiqâtidir.

Türkü başa düşmāk için tarixä göz yummak lazımdır. Haqsız hücumlar vâ adi iftiralar qarşısında türkün lâyaqâtlâ dayanması, şühâsiz ki, korların hâqiqâti dârk etmâdiklârinı fikirlâşdiklârinândan vâ bu korlara acıdıqlarındandır. Bu âsil davranış o zâli iftiralara nâ gözâl bir cavab olur.⁶⁶

Pierre Loti⁶⁷

Türk, asillerin asilidir. Yapma olmayan, gösterişi bulunmayan bu pek yüksek asâlet ona, tabiatın hediyesidir. Sâdelik içinde ihtişamı, sükûnet içinde belâğati, zarif bir durgunluk içinde kibar bir hakikatî hissettiren yegâne mevcut Türkler'dir. Şark, hülya ve efsaneler âleimidir. Türk, o rengarenk âlemin gözüdür, dilidir, ışığıdır ve yaşayan hakikatidir.

Türk'ü anlamak için tarihe göz yummak gerekir. Haksız hücumlar ve pespâye iftiralar önünde Türk'ün vakur kalışı, şüphe yok ki körlerin hakikati, eşyayı idrak etmediklerini düşündüklerinden ve körlere acıdıqlarındandır. Bu asil davranış, o zeli iftiralara ne belîğ bir cevap oluyor.

Pierre Loti

...Şârqdaki kölâlik mövzusundan bâhs olunduğu zaman, Qârb daima bir

66. T. Tan, *a.g.e.*, s. 49.

67. Pierre Loti (Julien Vioud Pierre), 1850-1923 yılları arasında yaşamış ince ruhlu Fransız yazardır. Kraliçe Pomare'nin adamları Loti'ye, "Pasifik'te yetişen bir çiçek" adını taktılar. Yazar eserlerinde bu takma adı kullandı. Yazdığı eserler ve yazılarla Türk dostu olarak tanınır. Birçok defa İstanbul'a geldi.

türk köläsiylä Hind adalarındaki zänci köläsi arasında mövcud olan böyük färqı unudur. O qadär ki Şarqdaki köläyä bizim başa düşdüyümüz mä'nasına gälir. Mähz Allaha xidmät edän mä'nasına gälän Abd-Allah adında da bu açıq görünür. Satın alınmış bir Türk köläsi pul ilä işlädilän bir xidmätçidän daha rahat bir häyat yaşamaqdadır. Çünki kölä bir mülkiyyät, häm dä bahalı bir mülkiyyät olduđu üçün sahibi ona yaxşı münasibät göstärir. Daha çox iş gördüräräk ölümündän qorxduđu kimi, xästäländiyi zaman da böyük diqqät göstärirlär.

Kölä nähköytdä azad da olunur vä azad olunduqda özünä häyatı boyu faydalana biläcäyi bir varidat mänbayı dä saxlaya bilir.⁶⁸

Moltke Sur L'orient

... Şarktaki kölelik mevzubahis olduđu zaman, hemen daima bir Türk kölesiyle, Batı Hind adalarındaki zenci kölesi arasında mevcut olan muazzam fark unutulur. O kadar ki Şarktaki köleliğe bizim anladığımız mânâda kölelik demek bile yanlışır. "Abd", köleden ziyade "hizmet eden" mânâsına gelir. Nitekim Allah'a hizmet eden mânâsına gelen "Abd-Allah" adında da bu açıqça görülüyor. Satın alınmış bir Türk kölesi, para ile çalıştırılan bir hizmetçiden daha rahat bir hayat yaşamaktadır. Zira köle bir mülkiyet, hem de pahalı bir mülkiyet olduđu için efendisi ona itâat ile muamele eder. Fazla iş yükleyerek ölümüne sebep olmaktan çekindiği gibi, hastalandığı zaman da büyük ihtimam gösterirler.

Köle, sonunda hemen daima âzâd edilmekte ve hatta âzâdlar birlikte kendisine hayatı boyunca faydalanabileceği vâridat kaynağı bile bahşedilmektedir.

Moltke Sur L'orient

Türkiyädä qaldığım uzun illär ârzindä vä ölkänin içärisindäki säyahatlärim näticäsindä belä bir näticäyä gäldim ki, türk kändlisi anadangälmä malik olduđu läyagät vä zäka e'tibarıyla Fransız vä ya Polşa kändlisindän daha üstündür. Türk kändlisindäki öyränmək arzusu onlardakından çox yüksäkdir. Xristian kändliläri arasına qälän türk kändlisi täbäläri arasında olan bir äsilzadä kimi görünür.⁶⁹

Wanda

Türkiye'de kaldığım uzun seneler zarfında ve memleket içinde yaptığım sayısız seyahatler neticesinde şuna kâni oldum ki, Türk köylüsü doğuştan

68. Ahmad Djevad, *Les Turcs d'après les Autres célèbres : Divers témoignages et opinions*, 1919-Trc. *Yabancılar Göre Eski Türkler*, İstanbul, 1978, s. 40-41; *Lettres du maréchal de Moltke Sur L'orient* (Fr. trc. Alfred Marchart, Paris, 1841, s. 37).

69. A. Djevad, a.g.e., s. 43; Wanda, *Souvenirs anecdotiques sur la Turquie (1820-1870)*, Paris, 1884, s. 60.

sahib olduğu liyâkat və zekâ itibarıyla, Fransız veya Polonya köylüsündən çox üstündür. Türk köylüsündeki öğrenme iştîyâkı onlardakinin çox fevkindedir. Hristiyan köylüləri arasında bulunduğu zaman Türk köylüsü, tâbileri arasında bulunan bir asilzâdeymiş gibi görünür.

Wanda

... Türklər İmperatorluğun şərəf və inkişafı üçün həyat və zəkalarını verənləri mükafatlandırdıqları kimi, vəzifələrini yerinə yetirməyənləri də cəzalandırmaqdan geri qalmazlar.

Türklər dəfələrlə güzəşt etmək məcburiyyətində qalan, hiylə və intriqaya əsaslanan diplomatiyanı öz fəthlik və alicənablıq ləyaqətlərinə yaraşdırmazlar. Açıqlıqla və səmimiyyətlə ortaya çıxmağı sevər, ancaq kiçik tutulmağı sevməzlər. Kökü çox qədimlərə gedip çıxan bu xüsusiyyətlərdir ki, İmperatorluqların şən və qüdrətini zirvəyə çatdırmışdır.⁷⁰

Wanda

... Türklər, İmperatorluğun şərəf və təəlisinə görə həyat və zəkalarını verənləri mükafatlandırdıqları kimi vəzifələrini yapmayanları da cəzalandırmaktan geri kalmazlar.

Türklər, çox kərə təvizi vermək zorunda qalan, hile və desisəyə müstənid diplomasiyanı öz fəthlik və efəndilik ləyaqətlərinə yaraşdırmazlar. Açıqca və səmimiyyətlə ortaya çıxmayı sevir, fakat küçümsənməyə də əslə razı olmazlar. Kökü çox eskilərə uzanan bu xüsusiyyətlərdir ki İmperatorluqların şən və küdrətini zirvəyə çatdırmışdır.

Wanda

Əgər Türklər hakimiyyətləri altına aldıkları millətlərə, xristianların etdiyi kimi, zorla İslamiyyəti qəbul etdirmiş olsaydı, buna kimsənin bir e'tirazı ola bilməzdi. O zaman bu gün nə Erməni məsələsi, nə Girit məsələsi, nə də Şərqi məsələsi olurdu. Ancaq türklər bunu etmədilər. Quranı-Kərimə qulaq asaraq, Böyük Fridrixin məşhur sözünü söyləməsindən əslərcə öncə, "Hər bir kəsin öz üsulu ilə ibadət etməsinə" icazə verildi. Beləcə xristian Avropanın bilavasitə xristian qanı tökdüyü və inancları başqa olanlara vəhşicəsinə zülm etmədən zövq aldığı bir dövrdə, Osmanlı İmperatorluğu inkvizisiyanın, yandırmanın və sehrbazlıq ittihamlarının mövcud olmadığı yeganə ölkə oldu.

70. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 45, Wanda, *a.g.e.*, s. 126

Xristianlar tərəfindən qovulan. məhv və tə'qib edilən yəhudilərin sığına bildiyi yeganə ölkə də barbar (?) Türkiyə olmuşdur. Bunlar da onu göstərir ki, mə'nəvi baxımdan İslam ölkələri xristian ölkələrindən daha yaxşı həyat şərtləri bəxş etmişdir.⁷¹

Karl Barth⁷²

Eğer Türkler hâkimiyetleri altına aldıkları milletlere, Hristiyanların yaptığının gibi zorla İslâmiyeti kabul ettirmiş olsalardı, ki buna kimsenin bir itirazı olamazdı. Bugün ne Ermeni meselesi ne Girit meselesi ve muhtemelen ne de Şark meselesi olurdu. Oysa Türkler bunu yapmadılar. Kur'an-ı Kerim'e uyarak, Büyük Friedriech'in meşhur sözünü söylemesinden asırlarca önce, "Herkesin kendi usulünce ibâdet etmesi"ne müsaade ettiler. Böylece Hristiyan Avrupa'nın bizzat Hristiyan kanı döktüğü ve inançları değişik olanlara vahşice zulümler yapmaktan zevk duyduğu bir devirde, Osmanlı İmparatorluğu engizisyonunun bulunmadığı, yakmaların ve sihirbazlık ithamlarının mevcut olmadığı yegâne memleket oldu. Hristiyanlar tarafından her yerden kovulan tard ve tâkip edilen Yahudilerin sığınabildiği, mânevi bakımdan İslâm ülkeleri, Hristiyan ülkelerinden çok daha iyi yaşama şartları bahşetmiştir.

Karl Barth

Bütün siniflərin bərabər olduğu duyğusu, hikmət və ahəng dolu saysız-hesabsız atalar sözlərində ifadəsini tapan mütləq tənəsüb, bir növ patriarxat sadəlik, hər cür bayalığı özündən uzaq tutan bir ayrıcalıq və melanxoloji xarakter türk xalqının ən gözəl xüsusiyyətlərini təşkil edir.⁷³

Karl Barth

Bütün sınıfların eşit olduğu duyğusu, hikmet və âhenk dolu sayısız ata sözlərində ifadəsini bulan mutlak itidal, bir nevi pederşâhî sadəlik, hər türlü bayağılığı kendindən uzaq tutan bir inziva və melankoli mizacı, Türk halkının ən gözəl xüsusiyyətlərini təşkil edir.

Karl Barth

Bütün türklər bir fikir üzərində düşüncəyə dalmış filosoflara bənzəyirlər. Göz və ağızlarında gərgin bir daxili həyatın ifadəsi oxunur. Hamısının

71. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 70-71 ; Karl Barth, *Le droit du croissant*, Paris, 1898, s. 143.

72. Karl Barth, İsviçrəli Protestan ilâhiyatçıdır. Bonn universitetində profesörlük yaptı. Hitler hökumətinə görə atıldı. 1962-yılınadək Basel universitetində profesörlük yaptı.

73. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 75 ; Karl Barth, *a.g.e.*, s. 163.

häräkätlərində eyni ciddiyyät, danışiq, baxış və mimikalarında eyni qənaät mövcuddur. İnsan paşadan kiçik bir baqqala qədər bütün türklərin eyni məktəbdə yetişmiş, eyni mərtəbəyi sahib olan senyorlar olduqlarını zənn edir. Bu, özünü o dərəcədə büruzə verir ki, İstanbulda bir xalq təbəqəsinin mövcud olduğunun fərqi belə varılmaz. Görünüşə görə qərar vermək lazım qalarsa, o zaman deyilə bilər ki, İstanbul xalqı yer üzünün ən kimsəsiz küçələrdə belə, bir xarici vətəndaşa hücum edildiyi görünməmişdir. Camilərə getmək, hətta bunu ibadət saatlarında etmək, bir türkün bizim kilsələrə gedə bilməsindən daha əmin şərtlər içərisində mümkündür. Qələbəlik içərisində sayqsız bir nəzərlə qarşılaşmaq bir tərəfə dursun, laqeyd və yad baxışlara belə heç bir zaman rast gələ bilməzsən. İstanbulda küçə davalarına, məqsədsiz dolaşan sarsarıllara, dedikoduçu qadınlara, hər hansı bir fahişəlik əlamətinə, nəticəsi üz qızardacaq bir hərəkətə rast gəlmək mümkün olduğu qədər az danışılmaqda və sakit hərəkət edilməkdədir. Mahnı oxumaq, gürültülü qəhqəhələrlə gülmək və dəhşətli şəkildə qışırmağa, lüzumsuz qarışıqlıqlar yaratmağa təsadüf etməzsən. Bütün üzlər, əllər və ayaqlar tərtəməkdir. Yırtıq pal-paltara nadir hallarda təsadüf edilir. Ancaq kirli olanlarına heç təsadüf edilməz. Heç bir yanda avara və dilənçi güruhuna rast gəlinməz. Hər tərəfdə müxtəlif ictimai siniflərin bir-birlərinə qarşılıqlı sayqı duyduqları müşahidə edilir. ⁷⁴

Karl Barth

Bütün Türklər bir fikir üzərində düşüncəyə dalmış filozoflara benzerlər. Göz və ağızlarında kesif bir iç hayatının ifadəsi okunur. Hepsinin hərəkətlərində eyni ciddiyet, konuşma, baxış və mimiklərində eyni itidal mövcuttur. İnsan paşadan, kiçik bir bakkala kadar bütün Türklər'in eyni okulda yetişmiş, eyni mertebəyə sahib böyük senyörler olduklarını zənneder. O kadar ki, İstanbul'da bir xalq tabakası bulunduğunun farkına bile varılmaz. Görünüşə görə hükmətmək icap ederse, deyə bilər ki İstanbul xalqı, yeryüzünün ən medeni və ən dürüst xalqıdır. İstanbul'un heç bir semtində, hətta ən kuytu sokaklarda bile, bir yabancılara təcavüz edildiyi vaxt deyildir. Camiləri ziyarət etmək, hətta bunu ibadət saatlərində etmək, bir Türkün bizim kilisələrə yapabileceği ziyarətlərdən çox daha əmin şərtlər içində mümkündür. Kalabalıq içində sayqsız bir nəzərlə qarşılaşmaq şübhə dursun, mütecessis və yadırgıyan baxışlara bile heç bir zaman rastlanmaz. İstanbul'da sokak kavgalarına, məqsətsiz dolaşan serserilərə, dedikoduçu qadınlara, herhangi bir fəhuş belərtisinə, hasılı yüz kızartacaq bir hərəkətə rastlamaq mümkün deyildir. Çarşıda, camideki-ne benzer bir sükunət hükmü sürməkdədir. Her tərəftə mümkün olduğu kadar az konuşulmakta və sakit hərəkət edilməkdədir. Şarkı söylemək, gürültülü kah-

74. Ah. Djevad, *a.g.e.*, s. 76 ; Karl Barth, *a.g.e.*, s. 165.

kahalar ve vami çığlıklar atmak, lüzumsuz ithamlar yaratmak gibi şeylere hiç rastlanmaz. Bütün yüzler, eller ve ayaklar tertemizdir. Yırtık elbiselere nadiren rastlanır. Ama kirli olanlarına hemen hemen hiç rastlanmaz. Hiçbir tarafta âvâre ve dilenci gürûhuna tesadüf edilmez. Her tarafta muhtelif içtimâî sınıfların birbirlerine karşılıklı saygı duydukları müşahade edilir.

Karl Barth

Öz dar çevrämizdän kânara çıxıb, dünyanın başka bölgälärinä baxaq. Türk hökmdarı 20 ayrı-ayrı dinlərä mäsüb olan xalqları sülh vâ sükun içindä idarä edir. Rumlar İstanbulda ämniyyät içindä yaşayırlar. Türk Xronikalarında bu müxtälif din mäsüblärinin täşäbbüs etdikləri här hansı bir üsyana täsadüf edilmir. İsrailä, İrana, Türküstana gedin, oralarda da eyni sükunät vâ sakitliklä rastlaşacaqsınız.⁷⁵

Voltaire⁷⁶

Kendi dar çevremizden kurtulup dünyanın başka bölgelerine bakalım. Türk hükümdarı, 20 ayrı dine mensup halkı sulh ve sükûn içinde idare ediyor. Rumlar İstanbul'da emniyet içinde yaşıyor. Türk Vākāyināmelerinde bu çeşitli din mensuplarının tevessül ettikleri herhangi bir isyana tesadüf edilmiyor. İsrail'e, İran'a, Türkistan'a gidin, oralarda da sükûnet ve müsamahaya rastlıyacaksınız.

Voltaire

II. Mehmet (Fatih) Bizans İmperatorlarının taxtına yerləşirkän İslamın hökm sürdüüyü här yeri atäşä vermek üzrä bütün Avropanın bütövlükdä ayaqlandığını unudaraq, mägğlub olanlara misillämä etmāk bir täräfä dursun, Qärbdä xristiyanların fanatizmdä qanlı boğuşmaya qädär iräli getdikləri bir dövrä onları çaşdıracaq bir münäsibät nümunäsi göstärmışdir.⁷⁷

Valmy

II. Mehmet (Fatih) Bizans İmparatorlarının tahtına yerleşirken, İslâm'ın hüküm sürdüğü her yeri ateşe vermek üzere bütün Avrupa'nın toptan ayaklandığını unutarak, mağluplara misilleme yapmak şöyle dursun, Batı'da Hristi-

75. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 76 ; Karl Barth, *a.g.e.*, s. 165.

76. 1694-1778 yılları arasında yaşayan Voltaire, serbest düşünce ve alaycı zekâsıyla dikkati çekti. Özellikle kral nâibine karşı yazdığı alaycı şiirleri nedeniyle hapsedildi (1717-1718). Bu tür alaycı şiirleri nedeniyle başı her zaman derde girdi.

77. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 88 ; *La crise de l'Orient*, Paris, 1907.

yanların taassupta kanlı boğuşma ve tenkitlere varacak kadar ileri gittikleri bir devirde onları şaşırtacak bir müsamaha örneği yaratmıştır.

Valmy

Müsälman olmayanlara qarşı İstanbuldaki qädär yaxşı münasibätä basqa heç bir yerdä täsadüf olunmaz. Orada här bir din vâ mäzhäbin öz mabädi vardır. Türklär digär dinlərä qarşı kin duymazlar. Onlar yalnız bütpärärästlrlä, dinsizläri kiçik tutarlar.⁷⁸

Dozy⁷⁹

Müslümanların taassubu hakkında düşünülenlerin hilâfına, İstanbul'daki kadar geniş müsamahaya hiçbir yerde rastlanmaz. Orada her din ve mezhebin kendi mâbedi vardır. Türkler, diğer dinlere karşı kin duymazlar. Onlar, yalnız putperestlerle, dinsizleri küçümserler.

Dozy

Qalib bir millät olan türklär idaräläri altındaki çeşitli millätläri türkläşdirmäyä çalışmamış, onların din vâ adätlärinä hörmät göstärmişdirlär. Ruminiya üçün Rus vâ ya Avstraya idaräsi yerinä Türk idaräsi altında yaşamaq bir tarix äsəri olmuşdur. Äksi täqdirdä bu gün Rumın milläti deyä bir millät olmayacaqdı.⁸⁰

Popescu Ciocanel

Fâtih bir millet olan Türkler, idareleri altındaki çeşitli milletleri Türkleştirmeye çalışmamış, onların din ve âdetlerine saygı göstermişlerdir. Romanya için, Rus veya Avusturya idaresi yerine, Türk idaresi altında yaşamak bir talih eseri olmuştur. Zira, aksi takdirde bugün Romen milleti diye bir millet olmayacaktı.

Popescu Ciocanel

Babıalının idarəsi altında yaşayan bütün din vâ mäzhäblärlä bäräbär

78. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 90 ; Dozy, *Les musulmans d'Espagne ; La crise de l'Orient*, Paris, 1907.

79. Dozy, 1820-1883 yılları arasında yaşayan Hollandalı şarkiyâtçıdır. Tarih, coğrafya ve Arapça sözlükler üzerine araştırmalar yaptı.

80. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 91 ; Popescu Ciocanel, *Revue du monde musulman*, 1906 ; *La crise de l'Orient*, Paris, 1907.

münasibət göstərilməsi Rumları çox hirslandırır. Onlar Türk Hökumətinin həm Rumlara qarşı yaxşı, həm də digər məzhəblərə qarşı yaxşı münasibət göstərilməsini istəmişdirlər.⁸¹

A. De La Jonquieres

Babıâli'nin idaresi altında yaşayan bütün din və mezheplərə eşit muamele yapılması, Rumları çox kızdırıyor. Onlar, hiçbir zaman dini müsamahanadan ayrılmamış olan Türk Hükümeti'nin Rumlar lehinde bir taassup göstərərək, digər mezheplərə qarşı müsamahasız olmasını istəmişdirlər.

A. De La Jonquieres

Türk səssiz, sakit və ciddidir. Böyük bir ağıl sahibi və yaxşı bir müşahidəçidir. Ancaq iş həyatında hiyləgər və yalançı deyildir. Ticarətdə müvəffəq olmamasının səbəbi budur.⁸²

CH.De. Cherzer

Türk, sessiz, sakit və ciddidir. Böyük bir sağduyu sahibi və iyi bir müşahidəçidir. Ama, iş həyatında hilekar və girdili-çıktılı deyildir. Ticarətdə müvəffəq olmamasının səbəbi budur.

CH. De. Cherzer

Məğrur və təkəbbürlü Avropa özündə Osmanlı Məclis-i Məbusanının ilk iclasında Türkiyənin xalq təbəqəsinə mənsub insanlarına göstərdiyi anlayış və hikmətə bənzər tək bir nümunə göstərə bilirmi? Əsrlərdən bəri mütləqiyyət idarəsinə alışmış olan Türk millətinin konstitusiyə sisteminə təfərrüatına varıncaya qədər alışıb qəbul etməsi üçün bir neçə gün kifayət elədi. Bu məclisdə siyasi azadlıq və muxtariyyət kimi mövzularda danışan, Dövlət Rəisi və hökumət haqqında ən inkişaf etmiş parlamentar rejimə sahib olan ölkələrdə belə imkan verilməyən fikirləri irəli sürməyə cəsərat edən adamlara təsadüf edilir. Və bu adamlar hər şeyə baxmayaraq, son dərəcə iddiasız və çaşacaq sadə görünüşlü, tanıdığımız Türklərdir.⁸³

*Vambery*⁸⁴

Məğrur və kibirli Avropa, kendinde Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın ilk

81. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 91 ; A. De La Jonquieres , *Histoire de L'Empire Ottoman ; La crise de l'Orient*, Paris 1907.

82. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 92 ; *La crise de l'Orient*, Paris, 1907.

83. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 93-94 ; Vambery, *La Turquie est-elle susceptible de réformes ; La crise de l'Orient*, Paris 1907.

84. Vambery, 1832-1913 illəri arasında yaşamış Macar şarkiyatçısıdır. 1857 yılında İstanbul'a gələrək Türkçə öyrəndi. Türk dilinin Macarca ilə olan akrabalığı konusu üstünə araşdırma yaptı. 1858 yılında, Türkçe-Almanca Lügati yayımlandı. Budapeşte'de profesör oldu. Türkiyə üzerine yayınlanmış kitabları vardır.

celsesinde Türkiye'nin halk tabakasına mensup insanların gösterdiği anlayış ve hikmete benzer tek örnek gösterebilir mi? Asırlardan beri mutlakiyet idaresine alışmış olan Türk milletinin meşrutiyet sistemine teferruatına varıncaya kadar alışıp intibak etmesi için birkaç gün kâfi geldi. Bu mecliste, siyasî hürriyet ve muhtariyet gibi mevzular üzerinde konuşan, Devlet Reisi ve hükûmet hakkında, en ileri parlâmenter rejime sahip memleketlerde bile tahammül edilmeyecek fikirleri ileri sürmeye cesaret eden adamlara rastlanıyor. Ve bu adamlar her şeye rağmen, son derece iddiasız ve şaşılacak kadar sâde görünüşlü bildiğimiz Türkler'dir.

Vambery

Dövlât fikri Türkün içinâ işlämiştir. Onda siyasi fâzilât deyâ adlandıra bilâcâyimiz bir fâzilât vardır.⁸⁵

G.Valbert

Devlet fikri, Türk'ün içine işlemiştir. Onda, siyasi fazilet diye adlandırabileceğimiz bir fazilet vardır.

G. Valbert

Onların haqqında qatiyyân pis bir şey söylâmâk fikrindâ deyilâm. Çünkü onları (türklâri) insani münasibâtlârdâ sâimimi vâ namuslu gördüm.

Birbirlârinâ qarşı münasibâtlârinâ düzgün vâ xeyirxahdırlar. Yemâk yeyârkân neçâ defâ yanlarından keçân fağırları süfrâyâ çağınb doyurduqlarını gördüm. Biz bunu elâmâzdik.⁸⁶

Bertrand De La Broquière⁸⁷

Haklarında kötü bir şey söylemek niyetinde kat'iyyen değılim. Zira onları (Türklâri) insanî münasebetlerde samimi ve namuslu buldum.

Birbirlerine qarşı dürüst ve müşfiktirler. Yemek yerken, kaç kere

85. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 94 ; G. Valbert, *La Revue des deux mondes*, 1877 ; *La crise de l'Orient*, Paris, 1907.

86. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 95 ; Bertrand de la Braquiere, *Voyage parmi les nations païennes*, 1433 ; *La crise de l'Orient*, Paris, 1907.

87. Bertrand de la Broquiere, 1773-1844 yılları arasında yaşayan Fransız generalidir. Mısır'a istihkâm yüzbaşısıyken, Bonapart tarafından önce albaylığa, sonra da tuğgeneralliğe terfi ettirildi. Napolyon ile birlikte Elbe adasına sürüldü. 1831-1894 yılları arası milletvekilliği yaptı.

yanlarından geçen bir fakiri sofraya çağırıp doyurduklarını gördüm. Biz bunu yapmazdık.

Bertrand De La Broquiere

İstanbulda Türklər ümumiyyətlə zəkali, namuslu, düzgün, elmdə və sənətdə istedadlıdirlar. Normal hallarında nə qədər sakitdirlərsə, təhrik edilib hirsəndirildikləri zaman o qədər hiddətlidirlər. Pisliklər Türkiyədə siyasi müəssəsisəldən qaynaqlanmaqdadır. Avropalılarla tımas bə'zi adətlərin dəyişməsinə, bə'zi yerlərin gözəlləşməsinə tə'min edən kimi görünməklə bərabər, daha çox yazışmaya səbəb olmaqdadır.

İstanbul xalqı içində düzgünlüyü ilə ən çox tanınan türklərdir. Türk ona e'timad göstərni əsla aldatmaz. Sözüə sədaqəti dini bir vəzifə olaraq qəbul edər. Heç bir zaman pis və bayağı metodlardan istifadə etməyi özünə sığışdırmaz.⁸⁸

Cesar Vımercati

İstanbul'da, Türklər umûmiyyətlə zeki, namuslu, dürüst və ilimlərlə sənətlərə istidatlıdirlar. Normal halində ne kadar sâkin isə, təhrik edilib kızdırıldığı zaman da o nispettə hiddətlidir. Kötülüklər Türkiyə'də siyasî müəssesələrdən kaynaklanmaktadır. Avropalılarla temas, bəzi adətlərin dəyişməsinə, bəzi yerlərin gözəlləşməsinə təmin edər görünməklə bərabər, ekseriya yazışmaya səbəp olmaktadır.

İstanbul halkı içində, dürüstlüğü ilə ən çox tanınan Türklərdir. Türk, kendisine itimat edeni əsla aldatmaz. Sözüə sadakatı, dîni bir vecibə tələkki eder. Hiçbir zaman kötü və bayağı metodlar kullanmaya tenezzül etmez.

Cesar Vımercati

Bütün bu müxtəlif xalqlar arasında ən namuslu və münasibətə girməkdə təərəddüd edilməyəcək olan yalnız türklərdir. Hələ xarici bir tə'sir altına düşmüş olan bir kəndə getməyə nail olsanız, həqiqi qonaqpərvərliyin nə demək olduğunu orada görə və başa düşərsiniz.⁸⁹

William Martin

Bütün bu çeşitli halklar arasında, ən namuslu və münasibətə girməkte

88. A. Djevad, a.g.e., s. 96 ; Cesar Vımercati, *Constantinople ; La crise de l'Orient*, Paris, 1907.

89. A. Djevad, a.g.e., s. 97 ; *La crise de l'Orient*, Paris, 1907.

tereddüt edilmeyecek olan yalnız Türkler'dir. Henüz yabancı tesiri altında kalmamış olan bir köye gitmek talihine mazhar olursanız, həkiki misafirperverliğin ne demək olduğunu orada görür və anlırsınız.

William Martin

Qadınların tə'siri olmadan hər hansı bir cəmiyyətin insani münasibətlər baxımından inkişaf etməyəcəyi irəli sürülməklə bərabər, qadın cinsini içtimai münasibətlərin xaricində tutan türklər yer üzünün ən mədəni millətlərindən biridir. (...)

Bir mənfəət əldə etmək, yaxud gözə girmək üçün əsla yaltaqlıq etməzlər. Hörmətli, cəsur, ciddi və sadədirlər. Heç kimi təhqir etmək istəməzlər. Əz və mahiyyətə görə danşarlar. O qədər düzgün və namusludurlar ki, başqa cür oluna bilinəcəyini düşünmədiklərindən və hamını özləri kimi sandıqlarından daima aldadırlar. (...)

Bu qədər əsil və eyni zamanda sadə davranışlarına görə, aldıkları təbiyyəti borcludurlar? Xeyr! Bütün bu xüsusiyyətlər toxum halında doğuşdan xarakterlərində mövcuddur.

Avropada ancaq bə'zilərinin çox uzun zəhmət və çalışmaqla əldə edə bildikləri nəzakət və davranış incəliklərinə içtimai sinif və yaşa bağlı olmadan hər bir türkdə rast gəlinir.⁹⁰

Garanville Murray

Kadınların tesiri olmadan bir cəmiyyətin ədəb-ı muşeret bakımından inkişaf edemeyeceği iləri sürülməklə bərabər, qadın cinsini sosial münasebetlərin dışında tutan Türklər, yeryüzünün ən nazik millətlərindən biridir. (...)

Bir menfaat elde etmək yəhut gözə girmək için əsla dalkavukluk etmezler. Hürmetkâr, cesur, ciddi və sâdedirlər. Kimseyə hakaret etmək istemezler. Az və öz konuşurlar. O kadar dürüst və namusludurlar ki, başqa türlü olunabileceğini düşünmediklerinden ve herkesi kendileri gibi sandıklarından daima aldatılırlar. (...)

Türkler'de sonsuz bir iyilik, şefkat və sâdelik hazinesi, güzel olan hərşeyə karşı köklü bir saygı və zayıfa karşı derin bir merhamet mevcuttur.

Bu kadar əsil və eyni zamanda sadə təvirləri, aldıkları təbiyyəyə mi borç-

90. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 98 ; Garanville Murray, *Les Turcs*, 1878 ; *La crise de l'Orient*, Paris 1907.

ludurlar? Hayır! Bütün bu husûsiyetler tohum halinde doğuştan mizaçlarında mevcuttur.

Avrupa'da ancak bazılarının çok uzun gayret ve çabalarla edinebildikleri nezâket ve tavır inceliklerine, ictimâî sınıf ve yaşa bağlı olmaksızın her Türk'te rastlarız.

Garanville Murray

Türklär büyük bir tãvãkkül gücü ilã birlikdã, ruhi bir sakitliyã vã bundan doğan bir sũkunãtã sahibdirler... Qonaqpãrvãrlıklãri, sozã sãdaqãtlãri, ıstırap çãkãnlãrã qarşı şevkãt vã mãrhãmãtlãri dillãrdã dastandır.⁹¹

*Cesar Cantu*⁹²

Türkler büyük bir tevekkül gücü ile birlikte, rûhi bir huzura ve bundan doğan bir sũkũnete sahiptirler... Misafirperverlikleri, söze sadakatleri, ıstırap çekenlere karşı şevkat ve merhametleri dillere destandır.

Cesar Cantu

İstanbulda yaşadığım zamanda tanımaq fursâtini tapdığım türk xalqına qarşı dârin vã ürãkdãn gãlãn bir sãmimiyyãt edirãm.

Bu çox qãdim olan irq, eyni zamanda yeni vã gãncdir. Türk ruhunda hãlã şãrqli olan vã bir gün äminãm ki, qãdim dũnyamızı heyrãtã gãtirãcãk bũyũk bir qũvvãt mœvcuddur.⁹³

Jules Lermina

İstanbul'da yaşadığım sũrece tanımak fursãtını buldũğum Türk halkına qarşı derin ve içten bir sempati duyuyorum.

Bu çok eski bir ırk ve aynı zamanda çok yeni ve gençtir. Türk ruhunda

91. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 99 ; C. Cantu, *Les trente dernières années ; La crise de l'Orient*, Paris, 1907.
92. Cesar Cantu, 1804-1895 yılları arasında yaşamış İtalyan tarihçisi ve siyaset adamıdır. "Genç İtalya" hareketine katıldığı için hapsedildi. 1848'de Milano geçici hükûmetine katıldı, fakat Piyemonte ordusunun yenilgisi üzerine kaçmak zorunda kaldı. 1859'da Lombardia'nın kurtuluşundan sonra İtalya parlamentosuna seçildi.
93. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 100 ; J. Lermina, *La lumière d'Orient*, 1892 ; *La crise de l'Orient*, Paris, 1907.

94. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 100 ; G. Charmes, *Avenir de la Turquie ; La crise de l'Orient*, Paris, 1907.

henüz şarklı olan ve bir gün, eminim eski dünyamızı hayrete düşürecek büyük bir kuvvet mevcuttur.

Jules Lermina

Türk xalqı son dərəcə namuslu və düzgündür.⁹⁴

Gabriel Charmes

Türk halkı, son derece namuslu ve dürüsttür.

Gabriel Charmes

Yüksək siniflərdəki pozulma xalq təbəqəsinə əslə sirayət etməmişdir. Müdirliklik, düzgünlük və təvəkkülə ancaq yoxsul təbəqəsində təsadüf olunur.

Yunan nə qədər quldur, yalançı, fanatikdirsə, türk də o qədər namuslu, mehriban, düzgün və mərhəmətlidir.⁹⁵

A. Renouard

Yüksək siniflərdəki yozlaşma, xalq tabakasına asla sirayət etməmişdir. İffet, dürüstlük və tevekkülə ancaq fakir xalq tabakasında rastlanıyor.

Rum ne kadar hırsız, yalancı, mutaassıp ise, Türk de o kadar namuslu, iffətli, dürüst və mərhəmətlidir.

A. Renouard

Məğrur Osmanlı hirsəndirilmədiyi, qəlbinin dərinliklərində püskürən atəşin ehtirasları özünü hiss etdirmədiyi müddətcə son dərəcə mərhəmətlidir. Rastlaşdığı insanların taleyi ilə yaxından maraqlanmaqda, insanlıq vəzifələrini böyük bir qeyrətlə ifa etməkdədir.⁹⁶

F. Alix

Məğrur Osmanlı, kızıdırılmadığı, kalbinin dərinliklərində kaynayan atəşin ehtirasları kendini hissettirmədiyi müddətcə, son derece mərhəmətlidir. Rastladığı insanların kədiri ilə yaxından ilgilənməkdə, insanlıq vəzifələrini böyük bir gayretilə ifa etməkdədir.

F. Alix

94. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 100 ; G. Charmes, *Avenir de la Turquie ; La crise de l'Orient*, Paris, 1907.

95. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 100 ; A. Renouard, *Chez les Turcs*, 1881 ; *La crise de l'Orient*, Paris, 1907.

96. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 101 ; *La crise de l'Orient*, Paris, 1907.

Türklər təmizlik və sadəliklə doludurlar. Namuslu olduqları hər kəsə məlumdur. Türkün sözü dünyanın ən sağlam sənət və imzaları qədər mötəbərdir. Bir neçə padişah və ya vəzirin bə'zi gərgin vəziyyətlərdə, bəlkə də, məcburən elədikləri bir sıra hərəkətlərinə görə türk millətinə, adət və ən'ənlərinə uyğunlaşmayan bir vəhşət aid edilməkdədir.⁹⁷

Théophile Gautier

Türklər saffet və sədəliklə doludurlar. Namuskârlıqları herkesin məlumdur. Türk'ün sözü dünyanın ən sağlam senet və imzaları kadar mütebərdir. Birkaç padişah və ya vəzirin bəzi vəhşət hallarında və belki də məcruben yaptıkları bir takım sert hərəkətləri yüzündən Türk millətinə, örf və adətləriylə uymayan bir vəhşət isnat edilməkdədir.

Théophile Gautier

Türklərin duyqu və həssaslıqları ən yüksək dərəcədədir. İnsan və müsəlman olmanın verdiyi ictimaiyyətə Osman oğulları, nə uduzulan hərblərin, nə Avropalıların etdikləri haqsızlıqların, nə də ölkələrinin düşar olduğu fəlakətlərin öz milli xarakterini pozmasına meydan verməmişdirlər.⁹⁸

Destrilhes

Türklər'in duyqu və həssasiyyətləri ən yüksək dərəcədedir. İnsan və müsəlman olmanın verdiyi ictimaiyyətə Osman oğulları, nə kaybedilən hərblərin, nə Avropalıların yaptıkları haqsızlıqların və ne de memləketlərinin düşar olduğu fəlakətlərin kendi milli xarakterini pozmasına meydan verməmişlərdir.

Destrilhes

Türklərin milli qururları çox qüvvətlidir. Ancaq çox qonaqpərvərdirlər. Ümumiyyətlə, təmizürəkli, səmimi, namuslu və xeyirxah olan həqiqi türklərdə, bu qonaqpərvərlik, demək olar ki, bir din halına gəlmişdir.⁹⁹

Demetrius Georgiades

97. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 101 ; Théophile Gatuier, *Turquie pittoresque*, 1855 ; *La crise de l'Orient*, Paris, 1907.

98. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 102 ; Destrilhes, *Confidences sur la Turquie* ; *La crise de l'Orient*, Paris, 1907.

99. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 102 ; D. Georgiades, *L'Asie mineure*, 1885 ; *La crise de l'Orient*, Paris, 1907.

Türkler'in milli gururları çok kuvvetlidir. Fakat çok misafirperverdirler de. Umûmiyetle iyi yürekli, samîmi, namuslu ve iyiliksever olan hakîki Türkler'de, bu misafirperverlik âdeti bir din haline gelmiştir.

Demetrius Georgiades

Mâ'mur câmiyyâtlarındaki pozulma ilâ bâ'zi büyük şâhârlärdä täsadüf edilân hoqqabazlıklardan başqa, Anadolunun känd vâ qäsäbälärindäki Türkler hâlâ millätläri millät edân qüvvät mänbälärinnin bir çoxuna malik vâ qonaqpärvär, namuslu, çalışqan olmaqda davam edirlär.¹⁰⁰

L. De Contenson

Memur muhitlerindeki yozlaşma ile bazı büyük şehirlerde rastlanan düzenbazlıklar hariç, Anadolu köy ve kasabalarındaki Türkler halâ milletleri millet yapan ana kuvvet kaynaklarının bir çoğuna mâlik ve misafirperver, namuslu, çalışqan, mütevekkil olmakta ber devamdırlar.

L. de Contenson

Başda Yavuz Sâlim vâ Qanuni Süleyman olmaq uzrâ bir çox padişahlar dövründä Türkler Xristianlara härbdä tãnasüb vâ zâfärdä nâzakät göstärmişdirlär. 1626-cı ildä 200.000 nâfär äkilmiş tarlalara ayaq basmadan vâ bir tãk ot qoparmadan piyada imperatorluğü bu başdan o başa qät etmişlär.¹⁰¹

*J. Michelet*¹⁰²

Başta Yavuz Selim ve Kânûnî Süleyman olmak üzere, birçok padişahlar devrinde Türkler, Hristiyanlara harpte itidal ve zâferde mülâyemet göstermeyi öğretmişlerdir. 1626'da 200.000 kişi, ekilmiş tarlalara ayak basmadan ve bir tek ot koparmadan yaya olarak imparatorluğu bir baştan öbür başa katetmiştir.

J. Michelet

100. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 102 ; L. De Contenson, *Chrétiens et Musulmans*, 1901 ; *La crise de l'Orient*, Paris, 1907.

101. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 103 ; J. Michelet, *L'histoire de France* (Süleyman Avrupa'yı Kurtarıyor bölümünde) ; *La crise de l'Orient*, Paris, 1907.

102. J. Michelet, 1789-1847 yılları arasında yaşamış Fransız yazar ve tarihçisidir. Üstün İnsanların Hayatı adlı eseri üstüne hazırladığı tezle, 21 yaşında edebiyat doktoru oldu. Sainte Barbe Koleji tarih öğretmenliğine tayin edildi. Tarih araştırmacısı olarak birçok eser yayınladı.

Türklər hakimiyyətləri altında tutduğu xalqların daxili həyatına müdaxilə etmədən sadəcə xaricdən idarə etməklə kifayətlənirlər. Bu səbəbdən Türkiyədə etnik azlıqların muxtariyyəti hər baxımdan ən inkişaf etmiş Avropa ölkələrindəkindən daha mükəmməl və tamdır.¹⁰³

*Elisée Reclus*¹⁰⁴

Türkler, hakimiyyəti altında tutduğu halkların iç yapılarına müdaxilə etmədən sadəcə haricen idarə etməkə yetinirler. Bu sebepten Türkiyə'de azınlıkların muhtariyyəti her bakımdan en ileri Avropa memleketlerinkinden daha mükəmmel və tamdır.

Elisée Reclus

Türk xalqı son dərəcə namuslu və düzgündür. Türklərin sakin cəsəratı ləyaqətli inamı, fəvqəladə mülayimliyi, haqlı bir təqdir və şöhrətə səbəb olmuşdur. Amma nə qədər heyranlıq yaradırsa yaratsın, Türk millətini və İmperatorluğunu məhv edəcək olan da yalnız fəzilətlərdir.¹⁰⁵

Gabriel Charmes

Türk halkı, son derece namuslu ve dürüsttür. Türkler'in sakin cesareti, şâyân-ı hayret tevekkülü, fevkalâde mülayeməti, haklı bir takdir ve şöhrete mazhar olmuştur. Ama, ne kadar hayran olmaya değer olurlarsa olsunlar, Türk milletini ve İmperatorluğunu mahvedecek olan da bizzat faziletleridir.

Gabriel Charmes

Hər bir türk anadan olandan bir əskərdir. Digər sahələrdə işlər pis getdiyi zaman əskərliyi mənimsəyər, ortaya (istərsə bir üsyan hadisəsi olsun) bir döyüşmək məsələsi çıxanda mətin və cəsəratlı türk kəndlisi oyanır, gözlənilməz bir təşkilatçılıq qabiliyyəti və qüdrəti göstərir, bir çox çarələr tapır. Türklər namuslu, hər şeyi xoş qarşılayan, hətta heyvanlara qarşı mehriban və çox səbrli insanlardır. Ancaq vuruşduqları zaman Xunların, Çin'gizin qorxunc döyüşçüləri kimi olurlar.¹⁰⁶

Sir Charles Eliot

103. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 103; E. Reclus, *Nouvelle géographie universelle*, c. 1, s. 2.

104. Elisée Reclus, 1830-1905 illəri arasında yaşamış Fransız coğrafiyacıdır. Cumhuriyyətçi düşüncələri yüzündən Fransa'dan ayrılaraq Avropa və Amerika'yı gezdi. Paris'e dönünce, Yeryüzü, Yerküredeki Hayat Olaylarının Tasviri adlı iki ciltlik eserini yayımladı. Bunlardan başqa birçok araştırmaları vardır.

105. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 105; G. Charmes, *Avenir de la Turquie*, 1883; *La crise de l'Orient*, Paris, 1907.

106. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 175; Sir Charles Eliot, *K.G.M.G. Odysseus*, 1908, s. 93.

Her Türk, doğuştan askerdir. Diğer mesleklerde işler kötü gittiği zaman askerliği benimser, ortaya (isterse bir ayaklanma hadisesi olsun) döğüşmek için bir mesele çıktığı zaman, metin ve cesaretlı Türk köylüsü uyanır ve şâyân-ı hayret bir teşkilâtçılık kâbiliyet ve kudretini gösterir, birçok çâreler bulur. Türkler, namuslu, her şeyi hoş karşılayan, çocuklara, hayvanlara karşı müşfik ve çok sabırlı insanlardır. Fakat döğüşçülükleri tuttuğu zaman Hunlar'ın, Cengiz'in korkunç savaşıları gibi oluverirler.

Sir Charles Eliot

Bir türk kândında bir gecä keçiränler belä, bu känd sakinlärinin bir çox mäziyyätlärinin tä'siri altında qalmaqdan özlärini qurtara bilmäzlär. Bunlardan biri läyaqätli bir nâzäkät vâ gözäl davranışdır. Bu da, şübhäsiz ki, här bir türkün, hakim irqin bir färdi vâ äsil millätä mäsub olmanın şüurunda olmasından iräli gälir. Üstü başı çox`da sâliqalı olmayan äskärlär vâ kobud çobanlarda selä xaricilärä qarşı sosyal baxımdan aşığı vâziyyätdä olmadıklarını göstärän bir ähvali-ruhiyyä var. Digär ähämiyyätli xüsusiyyätlärendän biri dä qonaqpärvärlikdir. Nadir hallarda pul alarlar. Vâ onlara haqq täklif edildiyi zaman "Mehmanxanaçı deyilik" deyärlär. Digär taräfdän avropalı qonaqlarla din qardaşı olan Anadolu xristianları, gülär üzlä qarşılaşdıqları bu qonaqlarla ayrılarkän, onlara böyük bir ödümä çeki täqdim edärlär. Türklär çalışqanlıq, namus vâ doğruluq baxımından xristian qonşularından qat-qat üstündürlär. Vâ verdikläri sözä tam mä'nasıyla ämä edärlär.¹⁰⁷

Sir Charles Eliot

Bir Türk köyünde bir gece geçirenler bile bu köy sakinlerinin birçok meziyetlerinin tesiri altında kalmaktan kendilerini kurtaramazlar. Bunlardan biri, vakur bir nezâket ve güzel tavidir. Bu da şüphesiz her Türk'ün, hâkim ırkın bir ferdi ve asil bir millete mensup olmanın şüurunda olmasından ileri geliyor. Üstü başı pek o kadar muntazam olmayan askerler ve kaba saba çobanlarda bile, yabancılara karşı sosyal bakımdan aşağı durumda olmadıklarını gösteren bir hava var. Diğer önemli vasıflarından biri de misafirperverlikleridir. Nâdiren para alırlar. Ve kendilerine ücret teklif edildiği zaman sadece "Hancı değiliz" derler. Diğer taraftan Avrupalı misafirlerle din kardeşi olan Anadolu Hristiyanları, güler yüzle karşılaştıkları bu misafirlere, ayrılırken fâhiş bir masraf pusulası verirler. Türkler çalışkanlık, nâmus ve doğruluk bakımından Hristiyan komşularından kat kat üstündürlər. Ve söz verdikleri zaman, sözlerine tam mânâsıyla itimat edilebilir.

Sir Charles Eliot

107. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 176-177 ; Sir C. Eliot, *a.g.e.*, s. 96.

Türklər bizim əskərlərimizlə müqayisədə üç səbəbdən üstündürlər; Komandirlərinə itaət edirlər; döyüşərkən ölümdən qorxmazlar; uzun müddət arpa ilə keçinərək çörək, su istəməzlər və şərab içməyə nifrət edirlər.¹⁰⁸

Giovio Commentarius

Türkler, bizim askerlerimize göre üç sebepten dolayı üstündürler: Komutanlarına derhal itaat ederler; savaşırken hayatlarını hiçe sayarlar; uzun müddet arpa ile iktifa ederek ekmek, su istemezler ve şarap içmekten nefret ederler.

Giovio Commentarius

1915-ci ildə biz geyri müsəlman türk vətəndaşları xarici təhrik və təsirlər nəticəsində sürgündə olaraq Simava gəldiyimiz gün oradakı xalqdan eşitdiyimiz cümlə eynilə bu olmuşdur:

“Əbu Uma bacı, baxsana, “gavur, gavur” dedikləri də bizim kimi insanlarmış! “Türk əsilli olan bu saf və təmiz insanlar dörd illik sürgün həyatımız boyunca bizləri yalnız bir qardaş kimi bəğrinə basmaqla qalmayıb, bundan başqa Aristotelin çox əvvəl söyləmiş olduğu, “işbirliyi demokratik həyatın mütləq şərtlərindən biridir” sözlərinin də layiqliklə gerçəkləşdirilməsini bildilər.”¹⁰⁹

*Torkom İstəpanyan*¹¹⁰

1915 tarixində, biz gayrimüslim Türk vətəndaşları, dış təhrik və təsirlər sonucunda sürgün olaraq Simav'a gəldiyimiz gün, ora halkından ilk işittiğimiz cümle aynen şu olmuşdur:

“Abuu Uma bacı baxsana gâvur dedikleri de bizim gibi insanlarmış”. Asaleti Türk ırkından tevarüs etmiş olan bu saf ve temiz insanlar dört küsur senelik sürgün hayatımız süresince bizleri yalnız bir kardeş gibi bəğrinə basmakla kalmayıp, ayrıca Aristo'nun çok evvel söylemiş olduğu, “işbirliği, demokratik hayatın mutlak şartlarından biridir” sözlerini de lâyıqlıyile gerçəkləştirmesini bildiler.

Torkom İstəpanyan

108. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 199 ; Albert Howe Lybyer (Oberlin Kolejinde Avrupa Tarih Profesörü), Cambridge, 1913.

109. Torkom İstəpanyan. *Hepimize Bir Bayrak*, İstanbul, 1967.

110. Torkom İstəpanyan, Türkiye Cumhuriyeti uyrığıunda olan Ermeni asıllı yazardır. I. Dünya Harbine iştirak eden Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanan, savunmasız Müslümanları katleden ve ordunun geri emniyetini tehlikeye sokan Ermenilere karşı 1915 yılında çıkarılan ve uygulamaya konulan Tehcir Kanunu kapsamına İstəpanyan'ın aileside girdi. İstəpanyan bu döneme ait hatıralarını “Hepimize Bir Bayrak” isimli kitapta topladı.

Türk ordusunda sülh və sükun hökm sürür. Äcdadlarından miras qalan äskäri nizam-intizam və särt qanunların näticäsi budur.¹¹¹

*Busbucq*¹¹²

Türk ordusunda sulh ve sükûn hüküm sürer. Ecdatlarından miras kalan askerî disiplin ve sert kanunların neticesi budur.

Busbucq

Türklär istär qalib, istär mağlub və istär hakim, istär mähkum olsunlar, heç bir zaman, heç bir yerdä milli dillärinä qarşı bäsładıqları imandan äl çäkämişlər, qädim soy xatirälärini unutmamışdırlar. Milâdın 800-cü tarixindän 1000 tarixinä qädär, iki äsr içindä türklär Şamanlıqdan Nästuri xristianlığına və Nästurilikdän dä Müsälmanlığa keçmək surätiylä üç dəfä din dəyişdirdikləri halda, dillärini dəyişdirmemişlər. Karaim Yähudläri Tövrätü ibrani härflläriylä, ancaq türk dilindä yazmışdırlar.¹¹³

*Leon Cahun*¹¹⁴

Türkler ister gâlip, ister mağlup ve ister hâkim, ister mahkûm olsunlar, hiçbir zaman hiçbir yerde millî dillerine karşı besledikleri imandan inhiraf etmemişler, eski soy hatıralarını unutmamışlardır.

Milâdın 800 tarihinden 1000 tarihine kadar iki asır içinde Türkler Şâmânîlikten Nastûrî Hristiyanlığına ve Nastûrîlikten de Müslümanlığa geçmek suretiyle üç defa din değiştirdikleri halde dil değiştirmemişlerdir. Kârâyim Yahudileri de Tevrat'ı İbrânî harfleriyle, fakat Türk diliyle yazmışlardır.

Leon Cahun

Türk ölkäsinin heç bir tərəfindä xalqdan üstün sayılabiləcək bəylärlä äsilzadälärdän müräkkäb heç bir yüksäk tábäqä, yaxud soylu sinif mövcud deyildir. Mähz buna görä dä ätlä sümükdän və sinirlä qandan ibarät bütün canlı mähluqlar hər zaman eyni vəziyyətdədir və dünyanın hər yerindä olduğu kimi vöhşi heyvanlar belä birbirindän necä igidlik və cäsärätläriylä ayrılırlarsa, Türkiyädä dä insanlar arasında ancaq mähz o qädär färq göstärä bilir.¹¹⁵

Alalcondyle

111. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 200 ; Busbucq, *Life and Letters*, s. 293 ; Albert Howe Lybler.

112. Busbucq, Flaman asıllı Avusturyalı diplomat ve bilgindir. Louvain, Paris, Venedik ve Padova Üniversitelerinde okudu. 1540 yılında V. Karl'ın emrine girdi. Erdel savaşına son vermek ve barışı sağlamak amacıyla Avusturya elçisi olarak Türkiye'ye gönderildi. (1555) Kânûnî Sultan Süleyman tarafından kabul edildi. 6 aylık bir müterake elde edebildi. 1556 yılının başında Ferdinand, İmparator ilân edildiğinde tekrar Türkiye'ye geldi.

113. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 210-211 ; L. Cahun, *Introduction à l'histoire de l'Asie*.

114. Leon Cahun, 1841-1900 yılları arasında yaşamış Fransız yazar ve tarihçisidir. Fransız Milli Eğitim Bakanlığı'nca, 1878-1880 yıllarında, doğu ülkelerine inceleme gezilerine gönderildi. Bu yıllarda Türk-Moğol dili ve edebiyatı alanında geniş çapta araştırmalar yaptı. Gezilerinde, daha çok Türk tarihi, Türk dili ve özellikle Orta-Asya Türkleri ile ilgili araştırmalarda bulundu. Bu inceleme ve araştırmalarını *Introduction à l'histoire de l'Asie; les Turcs et les Mongoles* (Asya Tarihine Giriş, Türkler ve Moğollar adı altında yayınladı.)

115. A. Djevad, *a.g.e.*, s. 214 ; Alalcondyle, *Histoire générale des Turcs*.

Türk ülkesinin hiçbir tarafında halktan üstün sayılabilecek beylerle asilzadelerden mürekkep hiçbir yüksek tabaka yâhut soylu sınıfı mevcut değildir. İşte bundan dolayı etle kemikten ve sinirle kandan ibaret bütün canlı mahlûklar hep aynı vaziyettedir ve dünyanın her yerinde olduğu gibi vahşi hayvanlar bile birbirinden nasıl şecâat ve cesaretleriyle ayrılırlarsa, Türkiye’de de insanlar arasında ancak işte o kadar fark gösterilebilir.

Alaŕcondyle

Bir mæĭlubiyyätä düĭar olduĭda, ilk olaraq näticäsiz sayılan istiqlal mücadiläsini edän Türk millätü önündä hörmätlä äyilmädän bu sätirlärä son verä bilmärik. Zäfär näşäsiylä özündän getmiş bir diplomatın qärarınä “xeyr” deyäräk, onu cırmaq vä üstünä atmaq nümunäsini biz almanlar türklärä borcluyuq.

*Wissen Und Wehr*¹¹⁶

Bir yenilginin uçurumuna düştüĭü halde ilkin neticesiz sanılan istiklâl mücadelesini yapan Türk ulusu önünde saygıyla eğilmeden bu s atırlara son veremeyiz. Zafer neşesiyle kendisinden geçmiş bir diplomasinin kararına “Hayır!” diyerek yırtmak ve yüzlerine fırlatmak örneğini biz Almanlar Türklere borçluyuz.

Wissen Und Wehr

Atatürkün vätän xilaskarı olduĭunu, millätlärin än väfälisi olan türklär äsla unuda bilmäyəcəklär.¹¹⁷

*Noell Roger*¹¹⁸

Atatürk’ün yurt kurtancısı olduĭunu, ulusların en vefälisi olan Türkler äsla unutmayacaklardır.

Noell Roger

Milli läyagät duyĭularıyla mäşhurlaşan Türk millätinin, ulu babası Atatürkä sarsılmaz bir eşqlä sarılmasında tääcüb ediläcäk bir şey yoxdur.¹¹⁹

Polska Gazeti

Polşa

116. Wissen Und Wehr (Alman Askeri Dergisi), *Hayat Dergisi*, c. 1, s. 21, 1950. İzmir’in kurtuluşundan birkaç yıl sonra Kurtuluş Savaşı’nın incelenmesi neticesinde yazılmıştır.

117. *Cumhuriyet Gazetesi*, 09.12.1938.

118. Noell Roger, Fransız gazetecisidir.

119. *Polska Gazetesi*, Polonya;Ulus Gazetesi, 15.11.1938.

Milli vâkur duyğularıyla soyca ün alan Türk uhusunun, ulu babası Atatürk'e sarsılmaz bir aşkla sarılmasında şaşılacak bir şey yoktur.

Polska Gazetesi

Polonya

Türk Silahlı Qüvvätläri vâ onlara bağılı birliklər fövqä'lädä qährämanlıq, cäsärät göstäräräk, döyüş sahäsində vüzifälärini mükämmäl yerinä yetirmişdirlär.

Türk briqadası qähräman äskärlärä xas olan bütün cäsärät, äzim vâ iradäsiylä hücumlarına davam etmişdirlär.

Türk Silahlı Qüvvätläri vâ birlikləri döyüşdäki bu müstäsna vâ föväl'adä tarixi müvaffäqiyätläri vâ dünyaya mümünä olmağa däyär döyüş qabiliyyätläri ilä demokratiya prinsiplärinin saxlanması kömək etmişdirlär.¹²⁰

*Orgeneral Venfleet*¹²¹

Türk Silahlı Kuvvetleri ve bağılı birlikler fevkaläde kahramanlık, cesaret, savaş sahasında vazifelerini mükemmel başarma ve sadakatleri ile temayüz etmişlerdir.

Türk Tugayı, kahraman askerlere has olan bütün cesaret, azim ve irade-siyle taarruzlarına devam etmişlerdir...

Türk Silahlı Kuvvetleri ve birlikleri, savaşta bu müstesna ve fevkaläde tarihî muvaffakiyetleri ve dünyaya örnek olmaya değer savaş kabiliyetleri demokrasi prensiplerinin idamesine yardım etmiştir.

Orgeneral Venfleet

Türklär müqäddäs bir ideal uğrunda etdikləri bu son mücadilä ilä azadlıqları üçün hər cür fädakarlığı göstärä biläcäklärini meydänä çıxartmış vâ inandıqları şeylər uğrunda vuruşa bildiklərini bir daha isbat etmişdirlär.

Türk äskärlärinin qährämanlığı, cäsusluğu bütün Birläşmiş Millätlärä vâ

120. Cclâl Dora - H. Aslanoğlu, *Kore ve Kore Harbi*, Ankara 1951, s. 60.

121. Orgeneral Venfleet, Amerikan Silahlı Kuvvetlerine mensup subaylardan biridir. Yukarıdaki tarihi sözlerini, 21 Haziran 1951 tarihinde Kore'deki Türk alayının sancasına Mümtaz Birlik nişanını takarken söylemiştir.

xüsusilə Amerika millətinə bir ilham qaynağı olmuşdur. Onların hərəkəti bizdə gələcəyə qarşı böyük ümidlər oyandırmışdır.

Türklərin göstərdiyi qəhrəmanlıq sadəcə türk tarixi üçün deyil, bütün dünya tarixi üçün əhəmiyyətlidir.

Silah yoldaşlığının və eyni qayə uğrunda çarpışmanın nə qədər müqəddəs olduğunu, bundan başqa eyni sırada döyüşən müxtəlif millətlərə mənsub döyüşçülərin dil fərqlənmələrinin nə kimi çətinliklər yarada biləcəyini yaxşı bilirəm. Bunun üçündür ki, türklərə heyranlığım bir qat daha artmışdır. Türklərin gördüyü işləri bir kəlimala ilə qəhrəmanlıq adlandırmaq olar.

Bu, bir millətin eliyə biləcəyi ən böyük fədakarlıqdır və uzağı görməkdir.¹²²

*Ross*¹²³

Türkler, mukaddes bir ideal uğruna yaptıkları bu son mücadele ile istikballeri için her türlü fedakârlığı yapabileceklerini ortaya koymuş ve inandıkları şeyler uğruna savaşmayı bildiklerini bir kere daha ispat etmişlerdir.

Türk askerinin kahramanlığı, şecəati bütün Birləşmiş Millətlərə və bilhas-sa Amerikan millətinə bir ilham kaynağı olmuşdur. Bu erkekçe hərəketdir ki bizlərə istikbal hakkında kati ümitlər vermektedir.

Türkler'in göstərdiyi kahramanlık, sadece Türk tarihine değil, bütün dünya tarihine geçecek misaller teşkil edecektir.

Silâh arkadaşlığının və aynı gəyə uğruna çarpışmanın ne kadar mukaddes olduğunu, buna mukabil aynı safta çarpışan muhtəlif millətlərə mənsub erlərin dil fərqlərinin ne gəbi güclüklər doğurabileceğini iyi bilirəm. Bunun içindir ki Türkler'e hayranlığım bir kat daha artmışdır. Türklerin yaptığı, tek kəlimə ilə kahramanlıktır.

Bu, bir millətin yapabileceği en büyük fedakârlıktır və bir iləri görüşdür.

Ross

Türkün damarlarında dolaşan əsil qanın, ürəyində yanan cəsərat atəşinin nələr eləməyə qadir olduğunu birinci Dünya və İstiqlal hərbindəki savaşlar və nəhəyət Koreyadakı müharibələr ispat etmişdir.¹²⁴

Amerikalı bir ofiser

122. C. Dora - H. Aslanoğlu, *a.g.e.*, s. 60.

123. Ross, Kore Savaşı'nın sürdüğü yıllarda ABD'de senatör olaraq görev yapıyordu.

124. C. Dora - H. Aslanoğlu, *a.g.e.*, s. 63.

Türk'ün damarlarında dolaşan asil kanın, yüreğinde yanan cesaret ve karamsarlık ateşinin neler yapmağa kadir olduğunu birinci Dünya ve İstiklâl harbinde savaşlar ve nihayet Kore'deki son muharebeler ispat etmiştir.

Amerikalı Bir Subay

Türklerin Koreyadaki fâdakarlığı Amerikan âskârları tarafından unudulmayacaktır. Türklər Amerikaya dost olan ölkələr arasında və barış idealını mənimsəyən millətlər meydanında yüksək mövqe qazanmışdılar. Özlərini müdafiə edəcək Avropa millətləri arasında İngilislər, Norveçlilər və Türklərdən başkasını görmürəm.¹²⁵

Niuapolis Tribun Qəzeti

Türkler'in Kore'deki fedakârlığı, Amerikan askerleri tarafından asla unutulmayacaktır. Türkler, Amerika'ya dost olan memleketler arasında ve barış idealini benimseyen milletler meyanında, yüksek mevki kazanmışlardır. Kendilerini müdafa edecek Avrupa milletleri arasında İngilizler, Norveçliler ve Türkler'den başkasını göremiyorum...

Niuapolis Tribun Gazetesi

Türkiyə Koreya hərbinə kömək məsələsində Birləşmiş Millətlərin tələbinə müsbət cavab verən nadir millətlərdən biridir. Ona nisbətdə daha böyük ölkələrdən üstün bir şəkildə bu hərbdə iştirak etmişdir. Türklər bizim ən yaxşı müttəfiqlərimiz olaraq qəbul oluna bilərlər. Türklərin azad quruluşlara sahib olan möhkəm bir hökumətləri vardır. Amerika Birləşmiş Ştatları müvəffəqiyyətlə döyüşə biləcək bu müttəfiqə minnətdardır.¹²⁶

Chicago Tribune Qəzeti

Türkiye, Kore harbine yardım hususunda Birleşmiş Milletler'in talebine müspet cevap veren nadir milletlerden biridir. Kendi kudretine nisbetle çok daha büyük milletlerden daha üstün bir şekilde bu harbe iştirak etmiştir. Türkler bizim en iyi müttfikimiz olarak kabul edilebilir. Türkler'in hür müesseselere sahip istikrarlı bir hükümetleri vardır. Birleşik Amerika muvaffakiyetle sa-vaşabilecek bu müttfikine minnettardır.

Chicago Tribune Gazetesi

125. C. Dora - H. Aslanoğlu, *a.g.e.*, s. 61.

126. C. Dora - H. Aslanoğlu, *a.g.e.*, s. 63.

Koreyadakı əskəri vəziyyət bütün Amerika xalqı tərəfindən qorxu ilə təqib edilməkdədir. Ancaq bu qorxulu günlərdə Türklərin göstərdikləri qəhrəmanlıq Amireka xalqına ümid vermişdir, cəsərat aşlamışdır. Amerika xalqı Türk briqadasının xidmətini tam olaraq təqdir edir onun sayəsində ikiye bölünmədiyini və amerikan ordusunun məğlubiyyətə uğramadan geriye çəkildiyini qəhrmanlıq sayəsində mühasirəyə alınmadan, kommunistlərin əlinə düşmədən qurtardıqları başa düşülür.¹²⁷

Amerikan Radiosu

Kore'deki askeri durum, bütün Amerikan halkı tarafından endişe ile takip edilmektedir. Fakat bu endişeli günlerde Türkler'in gösterdikleri kahramanlıklar Amerikan milletine ümit vermiştir, cesaret aşlamıştır. Amerika halkı, Türk tugayının yaptığı hizmetin değerini tam olarak takdir etmekte ve cephesinin sayesinde ikiye bölünmediğini, onlar sayesinde sekizinci Amerikan ordusunun bozulmadan geriye çekildiğini bilmektedir. Kore'deki Birleşmiş Milletler kuvvetlerinin, Türkler'in gösterdiği kahramanlık sayesinde kuşatılmadan ve kommunistlerin avucuna düşmekten kurtulduklarını anlatmaktadırlar.

Amerikan Radyosu

Türklər Koreyadakı müharibə meydanında dastanlara mövzu ola, biləcək bir zəfər qazandılar. Onlar əlbəyaxa döyüşlərdə çox böyük müvəffəqiyyətlər əldə etdilər. Və süngüləriylə özlərinə yol açdılar. Bunu elə bir ehtirasla etdilər ki, Çinliləri belə qorxutdular.¹²⁸

Qərbi Almaniya Mətbuatından

Türkler, Kore muharebə meydanında kısa bir zaman zarfında ədətə dəstə bir şərəf qazandılar. Onlar, göğüs göğüsə yapılan savaşlarda şayən-ı hayret başarılar elde ettiler ve süngüleriyle kendilerine yol açtılar. Bunu öyle bir çarpışma heyecanı ile yaptılar ki, Çinlileri bile korkuttu.

Batı Almanya Basınından

Gərb dünyası Türk əskərlərinin mə'nəviyyəti dərəcəsinə əskər yetişdirməyə müvəffəq olarsa Avropa rahat yaşaya bilər. Və sovet imperalizminin əsiri olan millətlər də azad olmaq ümidində ola bilərlər.

İspaniya Mətbuatından

Garp dünyası, Türk askərinin maneviyatı dərəcəsinə əskər yetişdirməyə

127. C. Dora - H. Aslanoglu, a.g.e., s. 63 .

128. Tahsin Yazici, *Kore Həzrətlərim*, İstanbul, 1963, s. 220.

muvaffak olursa Avrupa rahat yaşayabilir ve Sovyet emperyalizminin esiri olan milletler de kurtulma ümidi besleyebilirler.

İspanya Basınından

Türk askeri birliyi çox mürd hərb etdiyi və çox nazik vəziyətdə bulunan və sayı özündən çox olan Amerika askerlərini qurtarabilmiştir.¹²⁹

Finlandiya Mətbuatından

Türk birliğı, çox cesurəne harp ettiğı ve pek nəzik durumda bulunan ve sayıca kendisinden çox defa üstün olan Amerikan kuvvetlerini kurtarmayı bilmiştir.

Finlandiya Basınından

İsveç Prezidenti Koreyadakı Türk birliyinin qəhrəmanlığını təbrik üçün Türk atşelerini qəbul etmiş və “Türk millətinə heyranam. Onun qəhrəman ordusunun yüksək xarakter və əzəmətini yaxından tanıdım” demiştir.

Türkiyənin Xelsinki elçisinə İsveçrə elçisi belə demiştir: “Türk birliyinin Koreyada yaratdığı dastanı öyrəndim. Həqiqətlər yavaş-yavaş meydana çıxır. 8-ci Amerikan ordusunun qurtuluşu, Türk birliyinin qəhrəmanca döyüşməsi sayəsində mümkün olmuşdur. Nə gədər iftixar etsəniz azdır.¹³⁰

İsveç Mətbuatından

“Günümüzdə”

İsveç Cumhurbaşkanı, Kore'deki Türk birliyinin kahramanlığını təbrik için Türk ataşemiliterini qəbul etmiş və “Türk millətinə hayranım. Onun kahraman ordusunun yüksək xarakter və əzəmətini yaxından tanıdım” demiştir.

İsveç elçisi Türkiyə'nin Helsinki elçisinə şöyle demiştir: “Türk birliyinin Kore'de yaratdığı dastanı öğrendim. Həqiqətlər yavaş yavaş meydana çıxıyor. 8. Amerikan ordusunun kurtuluşu, Türk birliyinin kahramanca döyüşməsi sayəsində sağlanabilmiştir. Ne kadar iftihar etseniz azdır.”

İsveç Basınından

“Günümüzde”

129. Tahsin Yazıcı, a.g.e., s. 219.

130. Tahsin Yazıcı, a.g.e., s. 220.

Türk milliyətçiliyi Türkiyənin millətlərarası əlaqələri baxımından öyrənilərsə, heç bir surətdə imperialist məqsədlər güdmədiyi ortaya çıxır. O, tarixə əsaslanaraq əlaqələr qurmaqdadır. Bunun əksi olan hər hansı bir fikrin bir mə'nası yoxdur. Beləliklə, Türkiyə Avropa iqtimaiyyəti içərisində başda gələn yerlərdən birini tutur.

Böyük bir güclə yenidən qurulmaqda olan Türkiyənin sülhə inandığına şübhə yoxdur. Bunu da böyük dövlətlərin ondan şübhələndikləri bir dövrdə həyata keçirmişdir.¹³¹

Thomas A. Vaidis

Türk milliyətçiliği, Türkiyə'nin millətlərarası ilişki baxımından incelenir-se, hiçbir suretle emperyalist amaçlar gütmədiği görülür. O, tarihe dayanan ilişkiler kurmaktadır. Bunun aksi yönde olan hiç bir fikir değer ifade etmez. Bu suretle Türkiyə, Avrupa politik camiası içinde başta gelen yerlerden birini almış bulunuyor.

Büyük bir güçle yeniden kurulmakta olan Türkiyə'nin barışa inandığına şüphe yoktur. Bunu da, büyük devletlerin kendisinden şüphe ettikleri bir devirde yapmıştır.

Thomas A. Vaidis

Türkiyəyə gedəcəyimizi öyrənənlər, “aman diqqaətli olun, pulunuzu yaxşı saxlayın. Orta şərq ölkələrində quldur, cibgir həddindən artıq çoxdur”, deyərək bizi qorxutdular. Mən xüsusi bir kəmərlər düzəltdirib içinə seplə açılıb bağlanan xüsusi kisələr tikdirdim. Pulumu qatlayaraq bu kisələrə yerləşdirdim.

Ancaq bütün bu ehtiyat tədbirlərinə baxmayaraq, pul kisələrinin olduğu kəməri itirdim. Türklər “vay bütün pulum getdi” dediyim zaman, kəmərimi tapıb, mənə gətirdilər. Beləliklə, soyulma qorxusuyla xüsusi kisələr tikdirib gəldiyimiz Türkiyədə dürüstlük dərsi almış olduq.¹³²

*Solonge Silberman*¹³³

Türkiyə'ye gideceğimizi öğrenenlər, “aman dikkətli olun, paranızı iyi saklayın. Ortadoğu ölkelerinde hırsız, yankesici kol geziyor” diyerek bizi korkuttular. Ben de özel bir kuşak yaptırıp, içine fermuarlı özel keseler diktirdim. Paramı katlayarak bu keselere yerleştirdim.

Ancak bütün bu önlemlere rağmen para keselerinin bulunduğu kuşağı

131. *Güneş Gazetesi*, 30. 08. 1982.

132. *Günaydın Gazetesi*, 14. 06. 1983.

133. Solonge Silberman, Fransız gazetecisi.

kaybettim. Türkler, tam (eyvah bütün param gitti) dediğim sırada kuşağımı bulup, bana getirdiler. Böylece, soyulma korkusuyla özel keseler diktirip geldiğimiz TÜRKİYE’de DÜRÜSTLÜK DERSİ ALMIŞ OLDUK.

Solonge Silbermann

Türkləri tanıdıqdan sonra, insan onlara hörmət göstərmək lazım olduğunu başa düşür. Qonaqpərvərlik və insanların mehribanlığıyla bərabər, Türkiyədə xaricilər müsbət bir qəbul görürlər. Hər yerdə gördüyümüz qonaqpərvərlik və mədəni zənginliklər insanı təsir altına alır.¹³⁴

*Dietrich Ratzke*¹³⁵

Türkleri tanıdıktan sonra insan onlara saygı duymak gerektiğini öğreniyor. Misafirperverlik ve insanların sevimliliğinin yanı sıra Türkiye’de yabancılar müsbet bir kabul görüyor. Her yerde gördüğümüz misafirperverlik ve kültürel zengilikler insanı tesir altına alıyor...

Dietrich Ratzke

Türklər sərt əskərlərdir. Bütün tarix və adətlərinə görə, dövlət halında təşkilatlanmış cəsur bir millətdir..¹³⁶

*Wolfgang Hopker*¹³⁷

Türkler, sert askerlerdir. Bütün tarih ve geleneklerine göre, devlet halinde teşkilatlanmış cesur bir millettir.

Wolfgang Hopker

Türkiyə iqtisadi və coğrafi baxımdan çox əhəmiyyətli bir ölkədir. Çox mərd və ləyaqətli gördüyüm Türk xalqını yaxından tanıdığım zaman məmnunluq duyudum.¹³⁸

*Henry Kissinger*¹³⁹

Türkiye ekonomik ve coğrafi bakımdan çok önemli bir ülkedir. Çok mert ve vakur bulduğum Türk halkını yakından tanımaktan memnunluk duyudum.

Hery Kissinger

134. *Tercüman Gazetesi*, 03. 06. 1983.

135. Dietrich Ratzke, *Frankfurter Allgemeine Gazetesi* Genel Müdürü.

136. *Atatürkçülük*, Genelkurmay Basımevi, 1983.

137. Wolfgang Hopker, Alman Yazarlarındandır.

138. *Hürriyet Gazetesi*, 28. 06. 1983.

139. Amerikalı siyaset adamlarından olan Henry Kissinger, uzun yıllar ABD Dışişleri Başkanlığı yapmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmad Djevad, *Les Turcs d'après les autres célèbres ; Divers Témoignages Et opinions*, Paris, 1919.
- ATALAY, Besim, *Divân-ı Lügat-üt Türk Türkçe Tercümesi* , I. Cilt, 1960.
- ATİLLÂ, Osman, *Türk Kahramanlık Şiirleri Antolojisi*, İstanbul, 1967.
- DORA, Celâl - ASLANOĞLU, H., *Kore ve Kore Harbi*, Ankara, 1951.
- İSTEPENYAN, Torkom, *Hepimize Bir Bayrak*, İstanbul, 1967.
- Kaşgarlı Mahmud, *Divân-ı Lügat-üt Türk*, Trc. Ali Çiçekli, İstanbul, 1970.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Ankara, 1979.
- RASONY, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Ankara, 1971.
- ŞEŞEN, Ramazan, "Türklerin Faziletleri", *Türk Kültürü*, sayı:18, Ankara, 1967.
- TAN, Turan, *Tarihte Türkler İçin Söylenmiş Büyük Sözler*, İstanbul, 1944.
- YAZICI, Tahsin, *Kore Hatıralarım*, İstanbul, 1963.

